

estinta la linea, si devoluano in Serenissima Signoria, non compresi nella presente concessione i prati, e li Parte dà Molino, nè i terreni uignati, ouuero ad' altri disposti à quali riseruiamo raggione Inclinato.

Spalato primo Marzo 1688.

drugima, osobito daljnjim podanicima, ali ako izumre ova njezina linija posjed se vraća ovoj vlasti; ne uključujući u ovu investituru livade, dio mlinice, kao ni vinograde, nego sve ostale posjede koji spadaju u nadležnost ove vlasti.

Split, prvi ožujka 1688. godine

6. Bilješka o sporu oko posjeda
Jelene Kopčić Japirković iz 1703. godine⁶

Giapircouich

Ellena Giapircovich per le terre comassate

Atese le giuste istanze di Nicolò Giapircouich, la di cui moglie Elena Turca fatta Christiana fù del 1688 inuestita in campi uinti cinque di terra posta à Turijaci in Cetina, e posseduta dà suoi antenati, la qual terra gli fù anco perticata dal Pub(b)lico agrimensore Rossi. Com(m)et(tia)mo à Zorzi Budimir, che non debba ingerirsi sotto alcun pretesto in campi cinque in d(et)ta investita compresi, et à Nicolò Tiro che debba corrispondergli la douuta dominicale, come corrispondono gli altri coloni dell' accenata terra. Tanto esequiranno in pena di ducati cento p(er) cadauno applicati alla Camera, et altre ad arbitrio. In quorumq(ue). Verum si quisq(ue) sentendosi aggrauato compariscano, che gli sarà ad' mistrata giustizia. etc.

Spalato li 31. Xemb(r)e 1703.

Japirković

Jelena Japirković za oduzeti zemljišni posjed

U očekivanju pravednih presuda za Nikolu Japirkovića, čijoj je ženi Turkinji Jeleni, postavši kršćankom, 1688. dano u posjed dvadeset i pet kampa u Turjacija u Cetini koje su posjedovali njezini pretci, a tu je zemlju također izmjerio javni mjernik Rossi. Nalažemo Juri Budimiru, da se ni pod kojim izgovorom ne može dirati u pet kampa u navedenoj investituri, kao i Nikoli Tiru koji mora davati dužni dominikal, kao što daju i ostali koloni s naznačenog terena. (Ako se o ovo ogluše) slijedi im kazna od po stotinu dukata svakome; jedan neka plati komori, a drugi sucu. *Kako im bilo.* Ako bi se tko presudom osjećao oštećen, neka na sudu dokaže kako bi mu se dodijelila pravda.

Split, 31. prosinca 1703.

⁶ HR-DAZD-2. Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju; Generalni providur Marin Zane (1702.—1705.), knj. II, list 38v.

Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša (1895.—1913.)

Mislav GABELICA

Institut društvenih znanosti Ivo PILAR, Zagreb

Izvorni znanstveni rad
(primljeno: 14. ožujka 2012.)
UDK 322(497.5)"1895/1914"
261.7:329(497.5)"1895/1914"

Autor u radu analizira odnos hrvatskoga katoličkog svećenstva prema Čistoj stranci prava (Starčevićевой hrvatskoj stranci prava/Stranci prava) u razdoblju od osnutak stranke 1895. do početka Prvoga svjetskog rata 1914. godine. Pritom su mu za osnovne orijentacijske točke, na temelju kojih je analizirao promjene u tom odnosu, služili saborski izbori održavani u navedenom razdoblju.

Ključne riječi: *banska Hrvatska, pravaštvo, frankovci, Katolička crkva, svećenstvo, saborski izbori*

I.

Početak 20. stoljeća socijalna struktura banske Hrvatske, u kojoj je golemu prevagu imalo ruralno stanovništvo, dopuštala je velik politički utjecaj katoličkom svećenstvu. Mada Katolička crkva u Hrvatskoj nije imala službeno nacionalno-političko stajalište na koje bi obvezivala svoje svećenstvo, nedvojbene simpatije većega dijela svećenstva prema strankama koje su zastupale jugoslavenski nacionalno-politički program bile su uvjetovane težnjom Katoličke crkve za crkvenim jedinstvom s pravoslavnim stanovništvom u jugoistočnoj Europi. U radu je prikazan odnos katoličkog svećenstva prema frankovačkim pravašima, tj. inačicama njihove stranke: Čistoj stranci prava (ČSP)/Starčevićевой hrvatskoj stranci prava (SHSP)/Stranci prava (SP), stranci koja je zastupala ekskluzivno hrvatski nacionalno-politički program, u rasponu od gotovo dva desetljeća. Frankovci su, ne osporavajući vrijednosti katoličkih načela u javnom životu, nastupali u vjersko-kulturnom pogledu kao liberalna politička organizacija otvorena za Hrvate svih vjeroispovijesti koji dijele njezin nacionalno-politički program. Svrha je rada odgovoriti na pitanje u kolikoj se mjeri i zašto posljednjih godina postojanja Austro-Ugarske Monarhije mijenjao odnos između frankovačkih pravaša i katoličkog svećenstva te koje su neposredne posljedice iz toga proizašle.

U hrvatskoj se historiografiji odnosom katoličkog svećenstva prema frankovcima bavilo više autora. Mirjana Gross smatrala je da su frankovci u početku, u

kulturno-vjerskom pogledu, nastupali kao liberalna stranka, a da je njihova »klerikalizacija« nastala pod pritiskom velikoaustrijskog kruga kojem su frankovci i dio katoličkog svećenstva (»klerikalci«), navodno, slijepo služili. Taj je proces dovršen 1910. fuzijom SHSP-a s »klerikalnom« skupinom oko lista *Hrvatstvo*.¹

Jure Krišto u radovima u kojima se bavi Hrvatskim katoličkim pokretom iznosi mišljenje da su frankovci do 1910. u kulturno-vjerskom pogledu nastupali isključivo kao liberalna stranka. Fuzija kršćansko-socijalne grupe oko *Hrvatstva* sa SHSP-om nije se, prema njegovu mišljenju, dogodila pod pritiskom velikoaustrijskog kruga nego je to bila autonomna odluka obiju strana kojom se nastojalo ostvariti vlastite političke interese. Krišto nadalje iznosi da je kršćansko-socijalna skupina oko *Hrvatstva* i prije fuzije bila više pravaška nego katolička politička organizacija.²

Stjepan Matković primjećuje da veći priljev katoličkog svećenstva u frankovačku stranku počinje već 1903., dakle nevezano uz pojavu velikoaustrijskog kruga na političkoj pozornici Monarhije, no taj trend ne dovodi u vezu s početkom frankovačkog prihvaćanja elemenata kršćansko-socijalne ideologije. Matković to prihvaćanje dovodi u vezu s njihovim istodobnim povezivanjem s velikoaustrijskim krugom radi stjecanja snažnog saveznika za ostvarenje vlastitoga nacionalno-političkog programa.³

Mario Strecha u radovima u kojima se bavi kršćansko-socijalnom grupom oko *Hrvatstva* (do 1907.) primjećuje da veći priljev katoličkog svećenstva u frankovačku stranku počinje oko 1903., nakon čega, smatra, počinje borba frankovaca s Hrvatskom strankom prava za naklonost hrvatskoga katoličkog svećenstva, tj. pokušaj osiguravanja političkog uspjeha. Strecha zaključuje da je grupa oko *Hrvatstva* počela djelovati kako bi spriječila okupljanje svećenstva pod frankovačkim okriljem. Ni on ne drži da je skupina oko *Hrvatstva* bila slijepo oruđe velikoaustrijskog kruga nego njihov odnos ocjenjuje kao saveznički.⁴

¹ Mirjana GROSS, »Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda«, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), Zagreb, 2/1970., br. 2., 9-75; ISTA, *Povijest pravaške ideologije*, Sveučilište u Zagrebu — Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1973., 337-366.

² Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.—1918.*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1994., 296-298; ISTI, *Hrvatski katolički pokret (1903.—1945.)*, Glas koncila — Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2004., 48-50, 68-69.

³ Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.—1903.*, Hrvatski institut za povijest — Dom i svijet, Zagreb, 2001., 116-123; ISTI, »Stranka prava i hrvatski kršćanski socijali«, u: *Hrvatski katolički pokret*, ZR, ur. Zlatko Matijević, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2002., 321-329.

⁴ Mario STRECHA, »Od katoličkog hrvatstva do katoličkog pravaštva«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* (dalje: RZZHP), Zagreb, 34-36/2004., 101-133; ISTI, »Profiliranje i pozicioniranje skupine oko *Hrvatstva* na sceni banske Hrvatske«, RZZHP, 37/2005., 163-212; ISTI, »Politički katolicizam i politika novog kursa«, 1. dio, RZZHP, 38/2006., 177-226; ISTI, »Politički katolicizam i politika novog kursa. Skupina oko *Hrvatstva* u borbi protiv politike novog kursa u razdoblju vladavine Hrvatsko-srpske koalicije«, RZZHP, 39/2007., 143-195; ISTI, *Katoličko pravaštvo. Politički katolicizam u Bansknoj Hrvatskoj u predvečerje Prvog svjetskog rata (1904—1910)*, Srednja Europa, Zagreb, 2011.

Uz navedenu literaturu, u radu se osobito koriste onodobni stranački tisak i izvješća lokalnih tijela vlasti o političkoj podobnosti pojedinih svećenika, koji pružaju uvid u evoluciju stajališta pojedinih svećenika prema frankovačkoj stranici i promjenama nastalim u dijelu njezinih kulturno-vjerskih načela.

II.

Koncem 19. stoljeća katolički crkveni vrh u banskoj Hrvatskoj podupirao je Stranku prava i Neodvisnu narodnu stranku, koalirane u Udruženu opoziciju,⁵ koja je od tada postala i svojevrsan nositelj politike Katoličke crkve u Hrvatskoj.⁶ Čistu stanku prava (frankovce) zbog toga je podupirao manji broj svećenika, pa je, primjerice, njezinoj skupštini održanoj uoči saborskih izbora u travnju 1897. nazočilo tek šest svećenika.⁷ Uz ludbreškog župnika Janka Bočkaja, šestinskog župnika Matiju Miletića i pakračkog kapelana Jurja Tomca, prisutni su bili i tadašnji kapelan u Brinju Stipe pl. Vučetić,⁸ upravitelj župe u Otočcu Grga Šob⁹ i žažinski župnik Josip Platnar.¹⁰

Znatniji broj pristaša među katoličkim svećenstvom ČSP je tada imao u Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. U Lici su nakon pravaškog raskola 1895. svi pravaški klubovi, osim gospickog, poduprli ČSP. Uz spomenute Šoba i Vučetića, frankovci su tada bili upravitelj župe u Boričevcu Niko Gršković te župnik u Lešću Matija Grünhut.¹¹ Među katoličkim svećenstvom Gorskog kotara kao frankovci se spominju završki župnik Pavao Ožegović, župnik iz Podstene Jurković,¹² župnik u Plešcima Vinko Čadež¹³ te župnik u Hribu Ivan Matejčić.¹⁴ Me-

⁵ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.—1903.*, 81, 84-90, 117.

⁶ M. STRECHA, »Od katoličkog hrvatstva do katoličkog pravaštva«, 110.

⁷ »Domaće viesti«, *Obzor*, Zagreb, 26. travnja 1897.; »Mjestne viesti«, *Hrvatsko pravo*, Zagreb, 27. travnja 1897.

⁸ O S. pl. Vučetiću vidi: S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 274.

⁹ Frankovac je bio i kasniji župnik u Otočcu, Juraj Ibel. Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Zagreb, Predsjedništvo Zemaljske vlade (dalje: PrZV), kut. 680, dok. 1792/1903.

¹⁰ Platnar je do 1895. bio župnik župe Voloder, koja se nalazila u izbornom kotaru Križ, čiji je zastupnik od 1884. pa neprekidno do smrti bio Josip Frank. Za razliku od Platnara ostalo je svećenstvo s područja toga izbornog kotara, nakon pravaškog raskola 1895., poduprlo matičnu Stranku prava. S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 266-269.

¹¹ *Isto*, 272-276.

¹² *Isto*, 92.

¹³ *Isto*, 288.

¹⁴ »Izborna gibanje«, *Hrvatsko pravo*, 17. svibnja 1897. Ivan Matejčić je nakon izbora izgubio župu u Hribu te se 1899. natjecao za župnika u Lokvama. No, veliki župan Modruško-riječke županije Vladimir Nikolić spriječio je njegovo imenovanje, ocijenivši ga u izvješću Predsjedništvu zemaljske vlade kao »fanatičnog« pristašu ČSP-a. HDA, PrZV, kut. 502, dok. 1286/1899. Naposljetku je imenovan župnikom u Liču. HDA, *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za 1907. godinu*, Zagreb, 1907.

đu svećenstvom Hrvatskoga primorja frankovci su bili profesor na senjskom sjemeništu Niko Veljačić, upravitelj župe u Triblju Franjo Jaričević,¹⁵ upravitelj župe u Lukovu Šugarju Stjepan Domines¹⁶ te upravitelj župe u Krivom putu Matija Polić.¹⁷ U ostalim dijelovima banske Hrvatske svećenstvo je većinom pristajalo uz stranke Udružene opozicije, a manjim dijelom uz režimsku Narodnu stranku.¹⁸

Na izborima održanima 1897. od 13 frankovačkih kandidata u 17 izbornih kotara njih petorica (38%) bili su svećenici: župnik Janko Bočkaj, profesor Niko Veljačić, kapelan Juraj Tomac, župnik Matija Miletić i upravitelj župe Niko Gršković.¹⁹ Uvrštenjem relativno mnogo svećenika na frankovačku izbornu listu 1897. trebalo je pokazati da stranka nije protuvjerski nastrojena, kako su u predizbornom natjecanju tvrdili pristaše Udružene opozicije.²⁰ Tako je npr. sveće-

¹⁵ »Priposlano«, *Hrvatsko pravo*, 8. lipnja 1897. Franjo Jaričević je tijekom tih izbora u izbornom kotaru Selce agitirao za kandidata Udružene opozicije Bogoslava Mažuranića. Kako je tom prigodom, prema sudu kotarskog predstojnika u Novom, prevršio svaku mjeru, prijavljen je senjskom ordinarijatu. HDA, PrZV, kut. 525, dok. 2560./1897. Ubrzo nakon izbora Jaričević je privremeno umirovljen, ali ga je senjski ordinarijat 1899. kandidirao za župnika župe Sveti Jakov-Šiljevica, no hrvatska vlada njegovu kandidaturu zbog »politički nekorektnog ponašanja« nije prihvatila. HDA, PrZV, kut. 502, dok. 1237/1899. Naposljetku je postavljen za župnika u Selcima. HDA, *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za 1907. godinu*.

¹⁶ Nakon izbora Stjepan Domines se na preporuku senjskog ordinarijata natjecao za župnika u Kukuljanovu. U isto vrijeme natjecao se i za župnika u Ličkom Osiku. Međutim, veliki župan Ličko-krbavske županije, Bude Budisavljević, u izvješću Predsjedništvu zemaljske vlade ocijenio ga je kao »neobuzdano žestokog i zasukanog pristašu stranke prava čiste« te mu je uskratio potporu za imenovanje na čelo navedenih župa. HDA, PrZV, kut. 502, dok. 2378/1898. Domines je imenovan upraviteljem župe u Lovincu te se 1899., uz Franju Jaričevića, bezuspješno natjecao za župnika u župi Sveti Jakov-Šiljevica. HDA, PrZV, kut. 502, dok. 1237/1899. Kasnije je postao župnikom u Lovincu. HDA, *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za 1907. godinu*.

¹⁷ Nakon izbora Matija Polić je imenovan upraviteljem župe Sveti Jakov-Šiljevica, s kojeg položaja se 1899., uz Franju Jaričevića i Stjepana Dominesa, kandidirao za župnika te župe. HDA, PrZV, kut. 502, dok. 1237/1899. Polić se istodobno, uz Ivana Matejčića, natjecao i za župnika u Lokvama. HDA, PrZV, kut. 502, dok. 1286/1899. U oba je slučaja kao pristaša ČSP-a ocijenjen kao politički neprihvatljiv kandidat. Naposljetku je imenovan župnikom u Vališselu. HDA, *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za 1907. godinu*.

¹⁸ U izvještaju velikog župana Virovitičke županije Predsjedništvu zemaljske vlade, poslanom nakon saborskih izbora 1897., na području njegove županije spominje se obzoraško svećenstvo, kojem pripadaju župnici Đakovačke biskupije te domovinaško, uz koje uglavnom pristaju župnici Zagrebačke biskupije. Uz njih spominju se još samo župnici simpatizeri Narodne stranke. HDA, PrZV, kut. 526, dok. 3093/1897. U istodobnim izvješćima iz Bjelovarsko-križevačke županije, spominje se samo svećenstvo koje pripada Udruženoj opoziciji te svećenstvo koje simpatizira s Narodnom strankom. HDA, PrZV, kut. 526, 3145/1897. i 7141/1897. U popisu službenih i uglednijih osoba koje su 1897. glasovale za kandidata Udružene opozicije iz Varaždinske županije, svećenstvo je mahom, uz rijetke iznimke onih koji su glasovali za kandidata Narodne stranke, pristajalo uz Udruženu opoziciju. HDA, PrZV, kut. 526, 3820/1897.

¹⁹ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 78-79.

²⁰ *Isto*, 286-287.

nik J. Tomac na izornoj skupštini ČSP-a u travnju 1897. izjavio da frankovačka stranka nije protuvjerska te da se, što je posebno istaknuo, protivi uvođenju civilnog braka u bansku Hrvatsku. Tako je nastojao otupiti oštricu optužbi stranaka Udružene opozicije koje su tvrdile upravo suprotno.²¹ Ono što je ČSP u pitanju vjere i religije razlikovalo od stranaka Udružene opozicije bilo je, prema Tomčevu mišljenju, samo to što nije bio isključivo katolička stranka nego je bio otvoren i prema pripadnicima drugih vjerskih zajednica koji su dijelili ista nacionalno-politička stajališta.²²

III.

Na saborskim izborima održanima 1901., od četvorice kandidata koje su frankovci samostalno kandidirali nije bilo nijednog svećenika.²³ Ti su se izbori međutim održavali u vrijeme kada su se gospićki pravaši počeli odvajati od matične Stranke prava i približavati frankovcima.²⁴ Zbog toga je »odbor ličkih pravaša«,²⁵ koji je za te izbore okupio ličke (i primorske) frankovce i domovinaše, u šest kotara (Gospiću, Karlobagu, Perušiću, Otočcu, Senju i Udbini) istaknuo kandidate koji se nisu našli na kandidacijskoj listi nijedne pravaške stranke.²⁶ Svrha je bila, prema riječima tamošnjih pravaša, objema pravaškim strankama pružiti primjer pravaške sloge.²⁷ Od tih kandidata dvojica su bili frankovački svećenici. Profesor N. Veljačić kandidiran je u Senju,²⁸ a tadašnji upravitelj župe u Starigradu, S. pl. Vučetić, u Udbini.²⁹

²¹ *Isto*, 84-85.

²² »Skupština Čiste stranke prava«, *Hrvatsko pravo*, 26. travnja 1897.

²³ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 137-141.

²⁴ Jerko PAVELIĆ, »Mojim prijateljem«, *Hrvat*, Gospić, 25. travnja 1901. Novoizabrani urednik lista *Hrvat*, učitelj J. Pavelić, predstavljajući se čitateljima izjavio je da je pristaša Stranke prava, ali da ne podupire njezino uže povezivanje s obzorašima, za koje je ustvrdio da su »nagodbenjaci«. Osim toga, istaknuo je da srpstvo u Hrvatskoj smatra vjerskim a ne narodnosnim fenomenom te je kritizirao »one mlitave Hrvate« koji za volju hrvatsko-srpske sloge priznaju postojanje Srba u Hrvatskoj.

²⁵ »Izbori u Lici«, *Hrvat*, 1. studenoga 1901.

²⁶ Domovinaši su uoči izbora dobili brzojavku iz Gospića, u kojoj se navodi da je »ovdašnji odbor stranke prava« postavio kandidate za Gospić, Karlobag, Perušić i Otočac. »Izborni poslovi«, *Obzor*, 4. studenoga 1901. Mada je bila riječ o domovinaškim kandidatima, oni nisu bili uvršteni u završni popis kandidata Udružene opozicije. »Kandidati združene hrvatske opozicije«, *Obzor*, 5. studenoga 1901. Taj odbor ličkih pravaša naknadno je u senjskom i udbinskom izbornom kotaru kandidirao i dvojicu navedenih frankovaca. *Hrvatsko pravo* o tomu nije donijelo nikakvu vijest.

²⁷ »Izbori u Otočcu«, *Hrvat*, 1. prosinca 1901.

²⁸ »Izbori u Senju«, *Hrvat*, 1. prosinca 1901. U izvješću senjskoga kotarskog predstojnika Predsjedništvu zemaljske vlade navodi se da je Veljačić imenovan »u ime oporbe čiste stranke prava«. Kandidirali su ga senjski frankovci Josip Geržanić, Vid Ciganović, Ivan Matejčić, Petar pl. Vukelić, Ivan Novak, Drago Vlahović, Mate Rukavina, Josip Vukelić, Šime Vidmar i Vjekoslav Rogić. HDA, PrZV, kut. 774, Izborni zapisnici o izborima narodnih zastupnika 1901.—1910., dok. 4351/1901.

²⁹ »Izbori u Udbini«, *Hrvat*, 1. prosinca 1901.; HDA, PrZV, kut. 774, Izborni zapisnici o izborima narodnih zastupnika 1901.—1910., dok. 7192/1901.

Frankovački pravaši bili su tada još uvijek u sukobu s katoličkim episkopatom u banskoj Hrvatskoj te su se protivili osnivanju crkvenih financijskih i gospodarskih institucija, koje su postajale politička uporišta Udružene opozicije, kasnije Hrvatske stranke prava.³⁰ Tu je prvenstveno riječ o Hrvatskoj poljodjelskoj banci, osnovanoj kapitalom katoličkog svećenstva, kao središnjoj novčarskoj instituciji za financiranje štedno-kreditnih seljačkih zadruga u Hrvatskoj, koje su se uglavnom nalazile pod nadzorom mjesnih župnika.³¹ Nasuprot štedno-kreditnim zadrugama, koje su bile podružnice Hrvatske poljodjelske banke, frankovci su podupirali osnutak konkurentskih štedno-kreditnih zadruga u Hrvatskoj,³² koje su bile ili neposredne podružnice Ugarske središnje vjeresijske udruge u Budimpešti ili podružnice njezina zastupnika za Hrvatsku, Hrvatskoga dioničkog trgovačkog društva,³³ a koje su u Hrvatskoj bile osnivane na preporuku bana Khuena-Héderváryja te pod nadzorom njegovog režima.³⁴

IV.

Nakon 1901. od stranaka Udružene opozicije, kasnije Hrvatske stranke prava (HSP),³⁵ koje su pod utjecajem Napredne omladine uz srbofilska počele usvajati i liberalna, protukatolička načela, počeo se distancirati katolički crkveni vrh u

³⁰ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 117.

³¹ Mira KOLAR, «Hrvatska poljodjelska banka i hrvatsko selo (1901.—1946.)», u: *Hrvatski katolički pokret, 195-209*; M. GROSS, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906—1907.*, Institut društvenih nauka, Odeljenje za istorijske nauke, Beograd, 1960., 27.

³² Sredinom prosinca 1900. u saborskoj raspravi o proračunu za 1901., Josip Frank je svojim «izbornicima i svima u Hrvatskoj» savjetovao da se učlanjuju u podružnice Ugarske središnje vjeresijske udruge, uvjeren da se posredstvom tih podružnica hrvatskom narodu vraća dio prihoda koji je na temelju Hrvatsko-ugarske nagodbe odlazio u Budimpeštu. *Stenografski zapisnici sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* (dalje: *Stenografski zapisnici*), petogodište 1897.—1902., sv. IV., dio II., 1478-1479.

³³ Ugarska središnja vjeresijska udruga osnovana je na temelju zakonskog članka XXIII. iz 1898. godine. Iste je godine njezin zastupnik za Hrvatsku postalo Hrvatsko dioničko trgovačko društvo u Zagrebu. HDA, PrZV, kut. 565, dok. 5520/1898. Kasnije se na području banske Hrvatske krenulo s osnivanjem vjeresijskih udruga, koje su bile pod vodstvom Hrvatskoga dioničkog trgovačkog društva. No, Ugarska središnja vjeresijska udruga istodobno je na području Virovitičke županije započela s osnivanjem vjeresijskih udruga mimo Hrvatskoga trgovačkog društva te su se one nalazile pod njezinim neposrednim vodstvom. HDA, PrZV, kut. 613, dok. 1530/1900.

³⁴ *Stenografski zapisnici*, petogodište 1906.—1911., sv. II., dio I., 134-141. U upravnom odboru Hrvatskoga trgovačkog društva uglavnom su se nalazili hrvatski odvjetnici, veletrgovci i industrijalci iz Zagreba i Karlovca, politički vezani uz mađaronski režim: Mavro Steiner, Dragutin Mondecar, Alexander Fröhlich, Dragutin Benak, P. Benedik, Aleksandar Berndorfer, Vatroslav Farkaš, Edmund Friedfeld, H. Kramer, Eduard Prister i Vilim Reiner. U nadzornom su odboru bili: Samuel David Alexander, Ladislav Krajač, Dušan Sliepčević i Milan Stern-Zvijezdić. HDA, PrZV, kut. 565, dok. 5520/1898. O većini navedenih gospodarstvenika opširnije vidi: Iskra IVELJIĆ, *Očevi i sinovi. Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*, 2. izdanje, Leykam international, Zagreb, 2007.

³⁵ Hrvatska stranka prava osnovana je u siječnju 1903. fuzijom matične Stranke prava, Neodvisne narodne stranke, Hrvatske radničke zajednice i Napredne omladine.

banskoj Hrvatskoj te dio nižega svećenstva. Dio svećenstva, pravaškoga političkog uvjerenja, počeo je prilaziti frankovcima.³⁶ Tijekom 1903. vođeni su pregovori između ČSP-a i HSP-a o stranačkom udruživanju. Usporedno s pregovorima o fuziji cjelokupna je hrvatska oporba organizirala masovne demonstracije tražeći hrvatsku financijsku neovisnost o Ugarskoj. Srpska se oporba u banskoj Hrvatskoj uključila u demonstracije tek koncem 1903., nakon što je HSP, pod pritiskom iz obzoraških i naprednjačkih redova, prihvatio politiku hrvatsko-srpske sloge i odbio fuziju s frankovcima.³⁷

U kontekstu pregovora o hrvatskoj oporbenoj fuziji, u ožujku 1903. spojili su se domovinaški list *Hrvatska* i frankovačko *Hrvatsko pravo*. Prema svjedočanstvu tadašnjeg frankovca, a kasnijeg milinovca, Ivana Peršića «čitanjem *Hrvatskog prava* već za par mjeseci domovinaški Savli postadoše frankovački Pavli», u čemu su se navodno osobito isticali župnici-političari, koji su počeli objavljivati članke u *Hrvatskom pravu*. Prema Peršiću ta je okolnost pripomogla frankovačkom prodoru u Zagorje i pobjedi nad protukandidatom iz HSP-a na dopunskim izborima za kotar Zlatar, održanima u ljeto 1903. godine.³⁸

Peršićevu tvrdnju da je svećenstvo zlatarskog kotara odigralo presudnu ulogu u pobjedi frankovca Eugena Kumičića na tim izborima preuzela je i hrvatska historiografija.³⁹ Onodobni izvori međutim upućuju na to da katoličko svećenstvo još uvijek nije bilo politička snaga na koju su se frankovci mogli sa sigurnošću osloniti. Naime, Eugenu Kumičiću su u srpnju 1903., kao zajedničkom kandidatu hrvatske oporbe, kandidaturu ponudili izbornici zlatarskog kotara među kojima su se nalazili i brojni mjesni župnici.⁴⁰ No, ubrzo je jedno krilo HSP-a, okupljeno oko *Obzora*, koje nije podupiralo fuziju s frankovcima, u Zlataru kandidiralo Jurja baruna Rukavinu te se većina tamošnjeg svećenstva udaljuje od Kumičića.⁴¹

Nakon Kumičićeve izborne pobjede frankovci su najprije zahvalili «uzornim izbornicima», a zatim svojem agitatoru u zlatarskom kotaru, Franji pl. Pisačiću i njegovoj obitelji te predsjedniku HSP-a Šandoru Bresztyenszkom, koji se zauzimao za fuziju s frankovcima te je podupro Kumičićevu kandidaturu.⁴² Zahvalnost

³⁶ M. STRECHA, «Od katoličkog hrvatstva do katoličkog pravaštva», 111-113.

³⁷ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 163-187.

³⁸ Ivan PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, prir. S. Matković, Državni arhiv u Zagrebu — Dom i svijet — Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2002., 141.

³⁹ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 184.

⁴⁰ Riječ je o S. Mihiniću, župniku u Zlataru, Antunu Debeljaku, župniku u Hrašćini, A. Gladkom, župniku u Bedekovčini i Josipu Antolkoviću, župniku u Orehovici. «Kandidatura u zlatarskom kotaru», *Hrvatsko pravo*, 29. srpnja 1903.

⁴¹ «Izborni pokret u Zlataru», *Hrvatsko pravo*, 25. kolovoza 1903. U listu se tvrdilo da su prema *Obzorovu* naputku Kumičića prestali podupirati «čak i oni župnici, koji su zadali čvrstu riječ i tvrdu vjeru Kumičiću, pače koji su ga narodu i izbornikom predstavili i silno slavili».

⁴² «Pobjeda u Zlataru», *Hrvatsko pravo*, 26. kolovoza 1903. O dopunskim izborima u Zlataru vidi: S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 182-183.

lokalnom svećenstvu tom je prigodom izostala. Među rijetkim svećenicima zlatarskog kotara, koji su ipak glasovali za Eugena Kumičića, nalazili su se župnik u Bedekovčini Antun Gladki⁴³ i zlatarski župnik Stjepan Mihinić,⁴⁴ koji je potom, u srpnju 1904., izabran u izvršni odbor SHSP-a, kako se ČSP od tada nazivao.⁴⁵

Koncem 1903., nakon što je HSP prihvatio politiku hrvatsko-srpske sloge i konačno odbio fuziju s ČSP-om, među frankovcima se nalazio mali dio bivših domovinaških svećenika. Jedan od njih bio je župnik u Bisagu u novomarforskom kotaru, Ivan Fuček.⁴⁶ Doduše, prosvjed protiv isključenja frankovaca iz jedinstvene stranke potpisivali su mnogi svećenici, ali je veći dio njih i nakon toga ostajao uz HSP. Primjer je župnik u Beli u ivanečkom kotaru, Jure Čvek, koji je zbog isključenja frankovaca iz jedinstvene pravaške stranke istupio iz središnjeg odbora HSP-a,⁴⁷ nakon čega je u *Obzoru* obilježen kao pristaša ČSP-a.⁴⁸ Nedugo potom međutim župnik Čvek se na dopunskim izborima u biškupečkom kotaru, održanima u prosincu 1904., istaknuo kao »najbjesniji« agitator za kandidata HSP-a varaždinskog odvjetnika Peru Magdića i protivnik frankovačkog kandidata župnika J. Tomca.⁴⁹ U istom kontekstu valja istaknuti stajalište župnika u Visokom u novomarforskom kotaru, Josipa Hadrovića,⁵⁰ koji razlog propasti pravaške fuzije nije vidio u nepremostivim ideološkim razlikama dviju pravaških stranaka nego u osobnim razmircama frankovaca i naprednjaka, koje je za ljubav stranačkog jedinstva bilo moguće nadići.⁵¹

Prosvjede zbog odbijanja fuzije s ČSP-om potpisivalo je svećenstvo i iz drugih dijelova banske Hrvatske. Primjerice, prosvjedima se pridružilo svećenstvo

⁴³ HDA, PrZV, kut. 774, Izborni zapisnici o izborima narodnih zastupnika 1901.—1910., dok. 69736./1903.

⁴⁴ »Brzobjavne čestitke«, *Hrvatsko pravo*, 29. kolovoza 1903. Uz Mihinića i frankovačke svećenike J. Bočkaja i S. pl. Vučetića, frankovcima su tom prilikom čestitali i bivši domovinaši grubišnopoljski župnik Ivan Nepomuk Jemeršić i kapelan u Ladislavu Josip Posilović. Posebne čestitke uputio je Vinko Margan, župnik iz Gerova.

⁴⁵ »Zaključci jednoglasno prihvaćeni na glavnoj skupštini Starčevićeve hrvatske stranke prava«, *Hrvatsko pravo*, 18. srpnja 1904.

⁴⁶ Prosvjedujući protiv odbijanja HSP-a da se fuzionira s ČSP-om, župnik Fuček je zaprijetio: »Neka nas (frankovce, op. a.) pozovu slavosrbi na skupštinu, pak ćemo im pokazati realističan rad«. Ivan FUČEK, »Izjave proti odklonu sloge«, *Hrvatsko pravo*, 26. listopada 1903. U studenom 1904. Fuček je izjavio da se on, kao i drugi bivši domovinaši, stupanjem u SHSP uvjerio u vrijednost, sposobnost i poštenost J. Franka. »Konferencija Starčevićeve stranke prava«, *Hrvatsko pravo*, 18. studenoga 1904.

⁴⁷ Jure ČVEK, »Izjave proti odklonu sloge«, *Hrvatsko pravo*, 23. listopada 1903.

⁴⁸ »Varaždinska izjava«, *Obzor*, 22. listopada 1903.

⁴⁹ »Izborna gibanje u Biškupcu«, *Hrvatsko pravo*, 30. studenoga 1904.

⁵⁰ J. Hadrović se kasnije pridružio milincima odnosno Starčevićевой stranci prava. »Prosvjed«, *Hrvatska sloboda*, Zagreb, 26. listopada 1910.

⁵¹ Josip HADROVIĆ, »K položaju u hrvatskoj oporbi«, *Hrvatsko pravo*, 28. listopada 1903.

koprivničkog dekanata, no ono je izjavilo da se privremeno neće opredjeljivati ni za HSP nit za ČSP, ne želeći dodatno pojačavati razdor i otežati još uvijek moguće stranačko udruživanje.⁵² Među potpisnicima izjava našli su se stari frankovac, ludbreški župnik J. Bočkaj, zatim domovinaš, župnik u Velikom Bukovcu, Milan Strahinšćak, koji je i nakon toga ostao pristaša HSP-a⁵³ i bivši pristaša Narodne stranke, župnik u Bregima, Stjepan Strunjak, koji je svoje namještenje mogao zahvaliti tome što je ranije bio politički suzdržan i što je uoči imenovanja za župnika (1899.) vlastima obećao biti pristaša Narodne stranke.⁵⁴

Jedan od potpisnika izjave bio je i domovinaš, ludbreški kapelan Josip Posilović. U dopisu *Hrvatskom pravu* iz prosinca 1903. predstavio se kao pristaša HSP-a, koji se međutim ne može složiti s politikom stranke glede priznanja postojanja srpskog naroda u Hrvatskoj. Prema njegovu mišljenju, fuzija pravaša bila je onemogućena politikom hrvatsko-srpske sloge, koju je HSP prihvatio, a ČSP otklonio.⁵⁵ Posilović je ubrzo istupio iz HSP-a i u srpnju 1904. ušao u izvršni odbor SHSP-a.⁵⁶

V.

Do sredine 1904. frankovcima su pristupili mnogi bivši domovinaši. Glavna skupština SHSP-a, održana u srpnju 1904., predstavljena je u frankovačkom tisku kao manifestacija ostvarenja pravaškog jedinstva.⁵⁷ Među novopridošlim članovima još uvijek se nalazio malen broj katoličkih svećenika. Uz staro frankovačko svećenstvo i spomenute bivše domovinaše, župnike S. Mihinića i Josipa Posilovića, koji su u srpnju 1904. ušli i u izvršni odbor SHSP-a, skupštini su nazočili još samo župnik Pod Kostelom kraj Pregrade Josip Bačić i krašički župnik Stjepan Huzek.⁵⁸

⁵² »Izjava«, *Obzor*, 28. listopada 1903.

⁵³ »Izborni pokret«, *Hrvatstvo*, Zagreb, 1. svibnja 1906.

⁵⁴ S. MATKOVIĆ, »Saborski izbori 1897. u koprivničkom i novigradskom kotaru«, *RZZHP*, 30/1997., 162-163.

⁵⁵ Josip POSILOVIĆ, »Prijateljska rieč«, *Hrvatsko pravo*, 1. prosinca 1903.

⁵⁶ »Zaključci jednoglasno prihvaćeni na glavnoj skupštini Starčevićeve hrvatske stranke prava«, *Hrvatsko pravo*, 18. srpnja 1904.

⁵⁷ Primjerice, na skupštinu je došao velik dio brodskih pravaša, bivših domovinaša, pod vodstvom Stjepana Benčevića, koji je potom izabran i u izvršni odbor frankovačke stranke. Skupu je nazočio i izaslanik gospičkih pravaša, urednik lista *Hrvat*, Dragutin Smojver, a skup su brzobjavno pozdravili i vođe gospičkih pravaša J. Pavelić i Marko Došen. »Glavna skupština Starčevićeve hrvatske stranke prava« i »Dva dana ili manifestacija pravaške misli«, *Hrvatsko pravo*, 18. srpnja 1904. Već na dopunskim izborima za kotar Perušić, koji su održani koncem 1905., gospički župnik Franjo Canjuga kandidiran je na listi SHSP-a. Rudolf HORVAT, *Lika i Krbava*, pretisak, Savez hrvatskih ličkih klubova »Vila Velebita«, Zagreb, 1993., 108. Na sljedećim redovnim izborima, održanima 1906., i drugi su gospički pravaši kandidirani na frankovačkoj listi. »Kandidati Starčevićeve hrvatske stranke prava«, *Hrvatsko pravo*, 1. svibnja 1906.

⁵⁸ Huzek se 1901. kandidirao na listi Udružene opozicije. Bio je jedan od svećenika iz jastrebarskog i draganičkog kotara koji su koncem 1903. izglasali nepovjerenje središnjem odboru HSP-a zbog

Znatno više župnika brzojavno je pozdravilo skupštinu, što svjedoči o njihovim simpatijama za frankovce, iako im još nisu formalno pristupili. Skupštinu je, između ostalih, na taj način pozdravio glogovnički župnik Fran Novak, koji se ispričao zbog nedolaska i poželio da skupština bude na ponos »našoj« stranci.⁵⁹ Novak je prije bio domovinaš,⁶⁰ kandidat Udružene opozicije na izborima održanim 1901.⁶¹ te se prigodom osnivanja Hrvatske poljodjelske banke isticao kao njezin agitator u križevačkom kotaru.⁶² Mada koncem 1903. nije naveden kao potpisnik brojnih prosvjeda protiv odbijanja HSP-a da se fuzionira s frankovcima, Novak je i nakon toga nastavio objavljivati članke u *Hrvatskom pravu*,⁶³ što svjedoči da je već tada postao frankovački pristaša. U SHSP je konačno ušao neposredno uoči izbora održanih 1906., kada je kandidiran na stranačkoj listi. Naime, na tim je izborima i HSP podupro njegovu kandidaturu u Križevcima, tvrdeći da on istupa kao samostalni kandidat cjelokupnoga »oporbenog građanstva« te da se pri kandidaturi obvezao kako se »za sada« neće priključiti nijednoj »pravaškoj frakciji« i da će u hrvatskom Saboru raditi na sjedinjenju oporbenih narodnih zastupnika.⁶⁴ Frankovci su te tvrdnje demantirali, tvrdeći da F. Novak nastupa isključivo kao njihov kandidat.⁶⁵

Navedenu skupštinu brzojavno je pozdravio i upravitelj župe u Lipovcu Mihovil Meštrović.⁶⁶ Meštrović je nekoć bio domovinaš, koji se 1901. kandidirao na listi Udružene opozicije za kotar Bošnjaci,⁶⁷ a tijekom 1903. podupirao je fuziju

njegove odluke da odbija fuziju sa ČSP-om. (Prosvjed su još potpisali: Ante Vivodić, župnik u Kamanju, Gabrijel Grandavec, ozaljski župnik, Ivan Gluhak, župnik u Sveticama, M. Lovrišak, župnik u Vivodini, vivodinski kapelan Miško Kutnjak i Ante Zmajlović, župnik u Vrhovcu.) Pred izbore održane 1906. kandidiran je na frankovačkoj listi u izbornom kotaru Jastrebarsko, ali je povukao kandidaturu u korist kandidata HSP-a, profesora na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu A. Bauera, koji mu se prethodno obvezao da će u predstojećem saborskom radu djelovati s pravaškog stajališta. Na sljedećim izborima, održanima 1908., Huzek se u istom kotaru kandidirao na frankovačkoj listi. »Kandidati združene hrvatske opozicije«, *Obzor*, 5. studenoga 1901.; »Izjave proti odklonu sloge«, *Hrvatsko pravo*, 10. studenoga 1903.; »Kandidati Starčevićeve hrvatske stranke prava«, *Hrvatstvo*, 24. travnja 1906.; »Izborni pokret«, *Hrvatstvo*, 30. travnja 1906.; »Dru. Baueru izmiče tlo«, *Hrvatsko pravo*, 4. veljače 1908.; »Hrvatski narode!«, *Hrvatsko pravo*, 22. veljače 1908.

⁵⁹ »Brzojavni pozdravi skupštini Starčevićanacah«, *Hrvatsko pravo*, 26. srpnja 1904.

⁶⁰ HDA, PrZV, kut. 593, dok. 403/1902.

⁶¹ »Kandidati združene hrvatske opozicije«, *Obzor*, 30. listopada 1901.

⁶² HDA, PrZV, kut. 616, dok. 2293/1901.

⁶³ Fran NOVAK, »Konkordat i župnik Jemeršić u zatvoru«, *Hrvatsko pravo*, 23. studenoga 1903.; »Naši dopisi«, *Hrvatsko pravo*, 1. prosinca 1903.; »Naši dopisi«, *Hrvatsko pravo*, 19. prosinca 1903.

⁶⁴ »Izborni pokret«, *Obzor*, 28. travnja 1906.

⁶⁵ »Saborski izbori«, *Hrvatsko pravo*, 25. travnja 1906.

⁶⁶ »Brzojavni pozdravi skupštini Starčevićanacah«, *Hrvatsko pravo*, 25. srpnja 1904. J. Franku je poslao brzojav sljedećeg sadržaja: »Štujuć Vaš rad duhom s Vama«.

⁶⁷ »Kandidati združene hrvatske opozicije«, *Obzor*, 5. studenoga 1901.

HSP-a s frankovcima.⁶⁸ No, mjesec dana nakon skupštine, u kolovozu 1904., nastupio je kao kandidat HSP-a na dopunskim izborima za kotar Ilok.⁶⁹ Za sljedeće redovite izbore, održane 1906., nije se kandidirao, ali je uoči izbora izbornicima preporučio glasovati za SHSP.⁷⁰ Nekoliko mjeseci poslije, u rujnu 1906., sudjelovao je na skupštini SHSP-a na kojoj je predložio pokretanje frankovačkog lista na ćirilici namijenjenog hrvatskom pravoslavnom stanovništvu.⁷¹ Na izborima 1908. kandidiran je na izbornoj listi SHSP-a za kotar Bošnjaci.⁷²

Skupštinu je brzojavno pozdravio i župnik iz Vrblja kod Nove Gradiške Stjepan Šalić.⁷³

Među svećenicima koji su u srpnju 1904. izrazili potporu SHSP-u nije bilo domovinaša, grubišnopolskog župnika I. N. Jemeršića, koji je nekoliko mjeseci prije pušten iz zatvora, gdje je bio zbog raspačavanja protumađaronskih proglašenja, koje su 1903., tijekom narodnog pokreta iz Ljubljane u Hrvatsku slali izbjegli prvaci Napredne omladine.⁷⁴ Jemeršić je već koncem 1903. napustio HSP, no nije se odmah pridružio frankovcima.⁷⁵ Na izborima održanima 1906. kandidirao se samostalno u virovitičkom kotaru, pri čemu je, kako je rekao, njegov glavni motiv bio oteti taj kotar iz mađaronskih ruku. Tom je prigodom pokušao sklopiti izborni savez i s dijelom lokalnih Srba, a uz frankovce, njegovu je kandidaturu podupro i HSP.⁷⁶ Nakon neuspjeha na izborima župnik Jemeršić se u listopadu 1906. konačno priključio SHSP-u te je na izborima 1908. kandidiran na njegovoj stranačkoj listi.⁷⁷

U govoru održanom na domjenku organiziranom u povodu održavanja konstituirajuće skupštine SHSP-a J. Tomac se požalio što je skupština zakazana u nedjelju, »kada je svećenstvo zaokupljeno duhovnim poslovima«, te je uvjeravao prisutne da bi u suprotnom bilo nazočno barem stotinjak svećenika. U pozivu

⁶⁸ »Skupština Čiste stranke prava«, *Hrvatsko pravo*, 14. listopada 1903.

⁶⁹ HDA, PrZV, kut. 663, dok. 3416 i 3489/1904.

⁷⁰ »Saborski izbori«, *Hrvatsko pravo*, 23. travnja 1906.

⁷¹ »Konferencija Starčevićeve hrvatske stranke prava«, *Hrvatstvo*, 20. rujna 1906.

⁷² »Hrvatski narode«, *Hrvatsko pravo*, 22. veljače 1908.

⁷³ Šalić je kao kapelan službovao u velikogoričkom kotaru, u doba kada je tamošnje svećenstvo mahom poduprlo stranke Udružene opozicije. Na izborima održanima 1906. kandidiran je na frankovačkoj listi za kotar Nova Gradiška. »Izborni pokret«, *Obzor*, 30. siječnja 1908.; »Saborski izbori«, *Hrvatsko pravo*, 28. travnja 1906.; »Kandidati Starčevićeve hrvatske stranke prava«, *Hrvatsko pravo*, 1. svibnja 1906.

⁷⁴ Franjo FRNTIĆ i Vjenceslav HEROUT, *Vila bilogorska*, Ogranak Matice hrvatske Grubišno Polje, Grubišno Polje, 1995., 105.

⁷⁵ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 291.

⁷⁶ Ivan Nepomuk JEMERŠIĆ, *Moje stanovište — svojim izbornicima u Virovitici i hrvatskom narodu prigodom saborskih izbora 1908.*, Zagreb, 1908., 16-20.

⁷⁷ *Isto*, 29-30.

katoličkom svećenstvu da pristupi SHSP-u Tomac je istaknuo podudarnost pravaških i vjerskih načela. Njegov poziv potaknuo je Frida, frankovca židovske vjere, da izrazi bojazan da bi SHSP u budućem radu iz svojih redova mogla isključiti židove. Frida je pokušao umiriti frankovac Ivo Elegović, koji je istaknuo da SHSP ostaje liberalnom strankom, otvorenom za sve vjeroispovijesti.⁷⁸

Tomčevo uvjerenje o masovnim simpatijama katoličkog svećenstva za SHSP ubrzo se pokazalo neutemeljenim. Sredinom studenoga iste godine održana je konferencija svećenstva SHSP-a koja je trebala potvrditi Tomčevo uvjerenje, no i tada se velika većina pozvanih svećenika — »zatrpanih dužnostima« — ispričala zbog nedolaska.⁷⁹ Prisutno je bilo svega osam župnika, tri upravitelja župe, tri kapelana i jedan vjeroučitelj.⁸⁰ Na konferenciji je frankovačko svećenstvo donijelo nekoliko rezolucija, u kojima je, između ostalog, osuđena srpska nacionalno-politička ideja u Hrvatskoj, a djelovanje SHSP-a legitimirano i s »religiozno-moralnog stanovišta«.⁸¹

Doduše, prigodom novih dopunskih izbora u Zlataru, održanih u rujnu 1904. godine nakon smrti zastupnika Eugena Kumičića, bivšeg predsjednika ČSP-a, svećenstvo tog kotara mahom je glasovalo za novoga frankovačkog kandidata Dragutina pl. Pisačića, kojem je protivnik bio pristaša HSP-a, varaždinski odvjetnik P. Magdić.⁸² Nakon Pisačićeve pobjede, SHSP je zahvalio svećenstvu zlatarskog kotara,⁸³ posebno se veseleći što neki od svećenika koji su glasovali za Pisačića »bijahu prije privrženici Obzorove stranke«.⁸⁴ Potporu zlatarskog svećenstva frankovcima primijetio je i HSP, koji se prisjetio boljih dana kada je katolič-

⁷⁸ »Dva dana ili manifestacija pravaške misli«, *Hrvatsko pravo*, 19. srpnja 1904.

⁷⁹ »Konferencija Starčevićeve stranke prava«, *Hrvatsko pravo*, 18. studenoga 1904.

⁸⁰ »Domaće viesti«, *Hrvatsko pravo*, 26. studenoga 1904. Prisutni su bili već spomenuti I. Fuček, J. Tomac, J. Posilović i Pavao Ožegović. Od novog svećenstva prisutni su bili višnički župnik Andrija Jambrušić, tounjski župnik Dragutin Šefer, upravitelj voloderske župe Martin Milašinović te kapelan Bubanić. »Konferencija Starčevićeve stranke prava«, *Hrvatsko pravo*, 19. studenoga 1904.; »Konferencija Starčevićeve stranke prava II.«, *Hrvatsko pravo*, 22. studenoga 1904. Župnik A. Jambrušić se 1897. kao domovinaš kandidirao na listi Udružene opozicije. Ivo PERIĆ, *Politička oporba u banskoj Hrvatskoj 1880—1903.*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2009., 223-224. Upravitelj župe Milašinović je kao domovinaš svojedobno bio žestoki frankovački protivnik u križkom izboru kotaru. S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 118, 269. Župnik D. Šefer je bio jedan od rijetkih svećenika senjskog kotara koji su 1901. glasovali za frankovca N. Veljačića. »Izbori u Senju«, *Hrvat*, 1. prosinca 1901. O Bubaniću, kao ni o identitetu ostalih svećenika koji su sudjelovali na toj konferenciji, nisam našao podatke.

⁸¹ »Rezolucije svećenstva Starčevićeve hrvatske stranke prava«, *Hrvatsko pravo*, 19. studenoga 1904.

⁸² Za Pisačića su glasovali župnik u Konjščini Ubaldo Košiček, župnik u Zlataru S. Mihinić, župnik u Maču Bezuk, župnik u Bedekovčini A. Gladki, mihovljanski župnik Silvestar Turzan, župnik u Zajezdi Vatroslav Cmajšek te župnici i kapelani I. Antolković, F. Cesarec, V. Vidaček i I. Mihelčić. »Izjava«, *Hrvatstvo*, 22. rujna 1904.

⁸³ »Slavlje Starčevićeve misli«, *Hrvatsko pravo*, 9. rujna 1904.

⁸⁴ »Nakon izbora u Zlataru«, *Hrvatsko pravo*, 9. rujna 1904.

ko svećenstvo mahom pristajalo uz Neodvisnu narodnu stranku, zbog čega je, prema pisanju *Obzora*, bilo trn u oku Ante Starčevića. Koliko je potpora svećenstva političkim protivnicima pekla obzoraše, svjedoči njihova prijetnja da će HSP, ako svećenstvo nastavi »privoditi« narod u SHSP, »otuditi narod od svećenstva«, u čemu će imati potporu mađaronske vlade, pa će jedina uzdanica svećenstvu ostati Josip Frank.⁸⁵

Prijetnju *Obzora* ozbiljno je shvatilo svećenstvo bišupečkog kotara, koje je na dopunskim izborima za taj kotar, održanima u prosincu 1904., mahom poduprla Magdića protiv J. Tomca.⁸⁶ Tijekom predizborne kampanje, kojom je dominirala tvrdnja HSP-a da su frankovci sluge mađaronskog režima i »protuklerikalci«, od SHSP-a je otpao član izvršnog odbora, zlatarski župnik Mihinić, koji se nakon Tomčeve pobjede na zborima priklonio tvrdnji obzoraša da su frankovci pobijedili zahvaljujući potpori režima.⁸⁷

VI.

U razdoblju održavanja dvaju navedenih dopunskih izbora, na hrvatskoj političkoj sceni pojavila se nova skupina, koja se umiješala u sukob SHSP-a i HSP-a oko naklonosti katoličkog svećenstva. U proljeće 1904. skupina je katoličkih intelektualaca uz potporu katoličkog episkopata na čelu sa zagrebačkim nadbiskupom Josipom Jurjem Posilovićem pokrenula list *Hrvatstvo*. Osnovali su ga pristaše HSP-a koji se nisu slagali s politikom svoje stranke, ali se nisu definitivno odvojili od nje nego su se nadali da će se pretvoriti u stranku kršćansko-socijalne i pravaške orijentacije. Njihova namjera bila je spriječiti da se pravaši i svećenstvo, koji su se zbog novoga političkog kursa HSP-a distancirali od stranke, okupe oko SHSP-a. Umjesto toga htjeli su ili da HSP odbaci savez s liberalnim i srbofilskim elementima te da kao kršćansko-socijalna stranka postane središtem svepravaškog okupljanja u Hrvatskoj ili da privuku preostalo svećenstvo i konzervativne političare iz HSP-a i tako osnuju novu stranku kršćansko-socijalne i pravaške orijentacije koja bi postupno postala središtem pravaškog okupljanja.⁸⁸

Budući da HSP nije namjeravao napustiti politiku hrvatsko-srpske sloge, čiji je integralan dio bio i vjerski indiferentizam, grupa oko *Hrvatstva* počela se distancirati od HSP-a, što je podrazumijevalo davanje potpore SHSP-u.⁸⁹ Pojačava-

⁸⁵ »Plodovi Hrvatstva«, *Obzor*, 12. rujna 1904.

⁸⁶ Magdića su tom prigodom poduprli župnici i kapelani iz bišupečkog kotara: Tomo Fućkan, J. Čvek, Ivan Čizmak, Ante Švarić, Aleksa Jalšovec, Karlo Zabavnik, Franjo Tompić, Bolto Bažulić, Andrija Jakopanec, Stjepan Kovačić i Tomo Štefanec. »Hrvati! Izbornici bišupečkog kotara!«, *Obzor*, 25. studenoga 1904.

⁸⁷ »Poslie izbora u Bišupcu«, *Hrvatsko pravo*, 10. prosinca 1904.

⁸⁸ M. STRECHA, »Od katoličkog hrvatstva do katoličkog pravaštva«, 117-122; ISTI, »Profiliranje i pozicioniranje skupine oko 'Hrvatstva' na sceni banske Hrvatske«, 188-192.

⁸⁹ M. STRECHA, »Profiliranje i pozicioniranje skupine oko 'Hrvatstva' na sceni banske Hrvatske«, 163-164; J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 215. Na tvrdnje pristaša HSP-a da *Hrvatstvo* napada isklju-

nje sukoba između skupine oko *Hrvatstva* i HSP-a koristilo je namjeri SHSP-a da privuče katoličko svećenstvo i preostale pravaše u svoj tabor. Saveznički odnos skupine oko *Hrvatstva* i SHSP-a održavao se usprkos tome što su se frankovci protivili namjeri stvaranja posebne katoličko-pravaške stranke, za koju su držali da bi oslabila njihovu stranku i dodatno je konfrontirala s katoličkim svećenstvom.⁹⁰ Umjesto toga, ako već ne bi odmah uspjeli privući katoličko svećenstvo u svoje redove, frankovci su predlagali osnutak »katoličkog kluba« u hrvatskom Saboru. Njegovi bi članovi ostali u svojim stranačkim klubovima ali bi na temelju zaključaka »katoličkog kluba« u njima djelovali kao branitelji katoličkih načela. Prijedlog je predviđao da član »katoličkog kluba«, ako njegova vjerska načela dođu u opreku s djelovanjem stranačkog kluba to djelovanje ne podupre ili da istupi iz kluba.⁹¹ Sličan način organiziranja katolika predlagalo je i svećenstvo HSP-a,⁹² što upućuje na postojanje sukoba oko pridobivanja naklonosti katoličkog svećenstva, pri čemu nijednoj stranci nije odgovaralo stvaranje posebne katoličke stranke.

Nakon ulaska HSP-a u Hrvatsko-srpsku koaliciju 1905. grupa oko *Hrvatstva* prestala je računati s postizanjem prevlasti nad HSP-om.⁹³ Umjesto toga okrenula se ostvarenju dominacije nad SHSP-om, koji je tada počeo napuštati liberalna načela i postajao sve prihvatljiviji za skupinu oko *Hrvatstva*.⁹⁴

Kako bi ostvarila političke ciljeve, grupa oko *Hrvatstva* prvenstveno je nastojala ojačati svoj financijski položaj. Budući da je Hrvatska poljodjelska banka ostala pod nadzorom svećenstva, koje je i dalje pristajalo uz HSP, skupina oko *Hrvatstva* osnovala je 1906. vlastitu financijsku instituciju — Katoličku banku.⁹⁵ U predstojećem razdoblju uspjela je preuzeti vodstvo nad kršćansko-socijalnim radništvom okupljenim u Hrvatskoj radničkoj zajednici (HRZ), koja je istupila iz HSP-a. Koncem 1906. HRZ je preustrojen u političku stranku pod nazivom Hrvatska kršćansko socijalna stranka prava (HKSSP), kojoj su na čelo stali pripadnici grupe oko *Hrvatstva*.⁹⁶ Istodobno se ta skupina posredstvom dijela franko-

čivo njihovu stranku a podupire SHSP, uredništvo je lista odgovorilo da ono ne podupire nijednu stranku nego da zastupa pravaška nacionalno-politička načela, kojih se SHSP drži, a HSP više ne. »Plodovi Obzorovi«, *Hrvatstvo*, 13. rujna 1904.; »Naši glavni grijesi«, *Hrvatstvo*, 24. listopada 1904.; »Naš smjer«, *Hrvatstvo*, 26. listopada 1904.

⁹⁰ M. STRECHA, »Od katoličkog hrvatstva do katoličkog pravaštva«, 118-119.

⁹¹ J. TOMAC, »Saborski katolički klub«, *Hrvatstvo*, 6. kolovoza 1904.

⁹² M. STRECHA, »Od katoličkog hrvatstva do katoličkog pravaštva«, 101-102.

⁹³ M. STRECHA, »Politički katolicizam i politika 'novog kursa'«, 1. dio, 184-191.

⁹⁴ O frankovačkom napuštanju liberalnih načela vidi: S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 119.

⁹⁵ M. GROSS, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906—1907.*, 27.

⁹⁶ Ustrojena su vrhovna tijela stranke — središnji i izvršni odbori — koja nisu bila identična središnjem i izvršnom odboru HRZ-a, koji je nastavio djelovati kao radnička podružnica nove stranke. Predsjednik izvršnog odbora HRZ-a bio je radnik Mijo Gašparac, a tajnik radnik Gabro Lorković. »Eksekutivni i središnji odbor Hrvatske radničke zajednice«, *Glas naroda*, Zagreb, 12. prosinca 1906.

vaca okupljenih oko Mile Starčevića, sklonih suradnji s Koalicijom,⁹⁷ nastojala nametnuti SHSP-u iz kojeg je trebalo eliminirati njegova predsjednika J. Franka, za kojeg se tvrdilo da je jedina smetnja svepravaškom ujedinjenju.⁹⁸

VII.

Uoči saborskih izbora održanih 1906. *Hrvatstvo* je »svojim prijateljima« zabranilo glasovati za Narodnu stranku, Hrvatsku pučku seljačku stranku i stranke Hrvatsko-srpske koalicije, od čega je djelomično izuzelo HSP,⁹⁹ a preporučilo je glasovati za SHSP.¹⁰⁰ Da je ta potpora služila učvršćenju utjecaja skupine oko *Hrvatstva* u SHSP-u vidljivo je iz poziva *Hrvatstva* »prijateljima« da u kotarima u kojima bi se sukobili kandidati SHSP-a i HSP-a jednakih političkih načela i moralnih vrijednosti podupru onog kandidata s kojim bi prethodno uspjeli sklopiti sporazum.¹⁰¹ Tom se pozivu odazvalo katoličko svećenstvo senjskoga kotara, koje je odbijalo poduprijeti kandidaturu senjskog frankovca Drage Vlahovića¹⁰² sve dok nije sa senjskim svećenstvom sklopio sporazum kojim se obvezao u hrvatskom Saboru raditi sporazumno »sa drom. Milom Starčevićem i sa svećenicima pravaši«.¹⁰³

Na izborima 1906. među frankovačkim se kandidatima nalazio velik broj katoličkih svećenika koji su u prethodnom razdoblju pripadali strankama Udruženje opozicije odnosno HSP-u. Od 32 kandidata, koji su se kandidirali u 37 izbornih kotara na listi SHSP-a, njih devetorica ili 28 posto bili su svećenici.¹⁰⁴ Uz već

Predsjednik izvršnog odbora HKSSP-a bio je član grupe oko *Hrvatstva*, svećenik Josip Lončarić, a tajnik odbora svami vođa kršćansko socijalnog radništva Milan Andrić. »Izjava«, *Hrvatstvo*, 4. prosinca 1907.

⁹⁷ I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 165.

⁹⁸ Kršnjavi je bio uvjeren da je iza struje Mile Starčevića, koja je koncem 1906. zaprijetila raskolom u SHSP-u, stajao HKSSP, koji se, prema njegovu mišljenju, spremao izaći na političku pozornicu okupljajući frankovačke disidente pod svojim vodstvom. Iso KRŠNJAVA, *Zapisci — iza kulisa hrvatske politike*, knj. druga, prir. Ivan Krtalić, Mladost, Zagreb, 1986., 469-473, 491. Nasuprot tomu frankovački svećenici F. Novak i J. Tomac smatrali su da je sukobe u stranci izazvala skupina oko *Hrvatstva*, ali da njihova namjera nije bila razbiti stranku nego smijeniti njezino vodstvo kako bi se katoličko svećenstvo okupilo u SHSP-u pod vodstvom M. Starčevića. F. NOVAK, »Periculum in mora«, *Hrvatsko pravo*, 18. listopada 1909.; J. TOMAC, »Za organizaciju svega hrvatskoga čisto-starčevićanskoga svećenstva«, *Hrvatsko pravo*, 23. listopada 1909.

⁹⁹ »Izbori«, *Hrvatstvo*, 23. travnja 1906. Sličnu zabranu uputio je nadbiskup Posilović u okružnici svećenstvu zagrebačke nadbiskupije, u kojoj su kao stranke neprijateljske katoličkom nauku navedene Hrvatska pučka seljačka stranka i Hrvatska pučka napredna stranka. »Nadbiskupova okružnica«, *Obzor*, 28. travnja 1906.

¹⁰⁰ »Još o izborima«, *Hrvatstvo*, 24. travnja 1906.

¹⁰¹ »Izborni pokret«, *Hrvatstvo*, 26. travnja 1906.

¹⁰² »Izborni pokret«, *Hrvatstvo*, 28. travnja 1906.

¹⁰³ »Naši dopisi«, *Hrvatstvo*, 7. svibnja 1906.

¹⁰⁴ »Kandidati Starčevićeve hrvatske stranke prava«, *Hrvatsko pravo*, 1. svibnja 1906.

spomenute župnike F. Novaka, I. Fućeka, J. Tomca, F. Canjugu i S. Šalića te profesora N. Veljačića, na listi su se nalazili župnik u Višnici Andrija Jambrošić,¹⁰⁵ župnik u Jamnici Franjo pl. Kufrin¹⁰⁶ i grobnički župnik Mire Babić.¹⁰⁷ Budući da je Tomac pobijedio u tri izborna kotara (Biškupcu, Novom Marofu i Svetom Ivanu Žabnom) zadržao je mandat u Biškupcu, a u ostala dva kotara održani su dopunski izbori. SHSP je u Novom Marofu kandidirao budućega frankovačkog prvaka, odvjetnika Aleksandra Horvata, a u Svetom Ivanu Žabnom svećenika Karla Bošnjaka,¹⁰⁸ starog frankovca, vjeroučitelja na Realnoj gimnaziji u Zagrebu.¹⁰⁹

Izborni naputci *Hrvatstva* i nadbiskupa Posilovića uvelike su pridonijeli da s izbornih lista HSP-a uoči izbora otpadne niz župnika, koji su se zatim ili kandidirali samostalno, kao u slučaju župnika u Velikom Bukovcu Mihovila Strahinščaka¹¹⁰ i župnika u Ivancu Janka Šašela, ili su se povukli iz izborne utrke, kao što su to učinili župnik u Čagliću Josip Šafran¹¹¹ i župnik u Stražemanu Franjo Marinović.¹¹² Osim toga, od HSP-a su se uoči izbora ogradili i neki njegovi tadašnji agitatori, poput mrkopaljskog župnika Davida Marinića,¹¹³ koji je izjavio

¹⁰⁵ A. Jambrošić bio je kandidat Udružene opozicije u kotaru Ivanec na izborima 1897. godine. I. PERIĆ, *Politička oporba u banskoj Hrvatskoj 1880—1903.*, 223-224. Već koncem 1904. spominje ga se kao jednog od rijetkih frankovačkih svećenika u tom kotaru. »Izbor u Ivancu«, *Obzor*, 14. studenoga 1904.

¹⁰⁶ Kufrin je naveo da je kao domovinaš 1901. glasovao za Udruženu opoziciju, a da se na izborima 1906. našao u redovima SHSP-a jer je »uvidio, da ona jedina nosi sve tradicije stare stranke prava i da je jedina pobornica za sveta hrvatska prava«. »Saborski izbori«, *Hrvatsko pravo*, 28. travnja 1906.

¹⁰⁷ O Babiću je u izvještaju županijskih vlasti iz prosinca 1901. navedeno da taj mladi župnik, domovinaš, od 1897. nastupa kao žestok oporbenjak koji vlastima pravi probleme u svim župama u kojima je dotad službovao. HDA, PrZV, kut. 593, dok. 6368/1901.

¹⁰⁸ R. HORVAT, *Slavonija*, knj. I., pretisak, Slavonska naklada Privlačica, Vinkovci, 1992., 68.

¹⁰⁹ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 322, 328-329; ISTI »BOŠNJAK, Karlo«, u: *Hrvatski katolički pokret*, 796-797.

¹¹⁰ »Izborni pokret«, *Hrvatstvo*, 1. svibnja 1906. M. Strahinščak se zbog samostalne kandidature u tom kotaru sukobio s frankovačkim kandidatom Pavlom Gašparovićem, koji je tvrdio da mu je Strahinščak prethodno obećao potpuno se povući iz izborne utrke. »Saborski izbori«, *Hrvatsko pravo*, 28. travnja 1908.

¹¹¹ »Izborni pokret«, *Hrvatstvo*, 26. travnja 1906. Unatoč tomu župnik Šafran glasovao je na izborima u pakračkom izbornom kotaru za kandidata Koalicije Bogdana Stojanovića, za kojega je tada glasovao i pakrački župnik, budući frankovac Konrad Cerovski. HDA, PrZV, kut. 774., Izborni zapisnici 1906.—1907., dok. 29901/1906.

¹¹² »Izborni pokret«, *Hrvatstvo*, 27. travnja 1906. »Razočaran neuspjesima rezolucije« Marinović je odlučio povući se iz izborne utrke i u svom izbornom kotaru poduprijeti frankovca Ivana Zatluku.

¹¹³ D. Marinić je do 1892. bio kapelan u Mrkoplju; iste godine imenovan je kapelanom u Senju, a ubrzo potom i kapelanom austro-ugarske mornarice u Puli. Župnikom u Mrkoplju imenovan je 1897. pri čemu ga je režim ocijenio kao domovinaša, ali ne i suviše radikalnog oporbenjaka. HDA, PrZV, kut. 502, dok. 2258/1897. Marinić je 1899. bio jedan od potpisnika nepouzdanice Davidu Starčeviću zbog njegova prelaska iz Stranke prava u ČSP. HDA, PrZV, kut. 527, dok. 788/1899.

da će u delničkom izbornom kotaru ili glasovati za frankovačkog kandidata ili ni za koga¹¹⁴ te odranski župnik Ante Švarić¹¹⁵ i šćitarjevski župnik Stjepan pl. Boričević, koji su u velikogoričkom kotaru odbili poduprijeti kandidata Koalicije, župnika Stjepana Zagorca, a umjesto njega su poduprli frankovca M. Starčevića.¹¹⁶ Izborne naputke skupine oko *Hrvatstva* i nadbiskupa Posilovića odbilo je slijediti svećenstvo klanječkog kotara, koje je mahom poduprlo kandidaturu nekadašnjeg suradnika Frana Supila, sušačkog ljekarnika Cezara Akačića.¹¹⁷

VIII.

Nastojanjem da steknu potporu među katoličkim svećenstvom, mijenjao se odnos frankovaca prema seljačkim štedno-kreditnim zadrugama, koje su bile pod pokroviteljstvom Hrvatske poljodjelske banke. Još u rujnu 1903., kada se spremala fuzija frankovaca s HSP-om, župnik Tomac se uime svoje stranke javno ogradio od nekadašnje potpore štedno-kreditnim zadrugama pod pokroviteljstvom Ugarske središnje vjeresijske udruge, čiju je podružnicu, prema vlastitim riječima, svojedobno htio osnovati i u svojoj župi. Uvjerivši se da takve udruge služe mađaronskom režimu, župnik Tomac je posvjedočio da su »pravi otačbenički novčani zavodi« oni pod pokroviteljstvom Hrvatske poljodjelske banke te je preporučio njihov osnutak.¹¹⁸

Frankovci su nastavili preporučivati štedno-kreditne udruge Hrvatske poljodjelske banke i nakon prekida pregovora o fuziji s HSP-om. Koncem 1903. J. Frank se osobno ogradio od štedno-kreditnih zadruga, podružnica Ugarske središnje vjeresijske udruge,¹¹⁹ da bi početkom 1905. interpelacijom u hrvatskom Saboru zatražio od hrvatske vlade da dopusti državnim službenicima sudjelovati u radu štedno-kreditne zadruge u Grubišnom Polju, koja se nalazila pod pokroviteljstvom Hrvatske poljodjelske banke.¹²⁰ Početkom 1907. frankovci su u hrvatskom Saboru iznijeli prešan prijedlog da hrvatska vlada štedno-kreditnim zadrugama Hrvatske poljodjelske banke da iste pogodnosti kakve su dotad uživa-

¹¹⁴ »Izborni pokret«, *Hrvatstvo*, 28. travnja 1906.

¹¹⁵ »Izborna borba u Velikoj Gorici«, *Obzor*, 1. svibnja 1906.

¹¹⁶ »Izborni pokret«, *Hrvatstvo*, 2. svibnja 1906. A. Švarić i S. pl. Boričević bili su među župnicima u velikogoričkom kotaru koji su na prethodnim zborima za taj kotar poduprli domovinaške kandidate odnosno kandidate HSP-a. Župnika Zagorca navodno su odbili poduprijeti jer je bio potpisnik Riječke rezolucije. »Saborski izbori«, *Hrvatsko pravo*, 28. travnja 1906. Važno je primijetiti da je tamošnje svećenstvo radije glasovalo za nesvećenika. Očito je M. Starčević i sa specifično svećeničkog stajališta bio prihvatljiv kandidat.

¹¹⁷ »Saborski izbori«, *Hrvatsko pravo*, 28. travnja 1906.; »Izborni pokret«, *Obzor*, 28. travnja 1906.; »Izborni pokret«, *Hrvatstvo*, 30. travnja 1906.

¹¹⁸ J. TOMAC, »Žao mi je naroda«, *Hrvatsko pravo*, 5. rujna 1903.

¹¹⁹ »Domaće viesti«, *Hrvatsko pravo*, 19. studenoga 1903.

¹²⁰ *Govori dra. Josipa Franka u zimskom zasjedanju hrvatskog sabora 1905.*, Prva hrvatska radnička tiskara, Zagreb, 1905., 137-144.

le zadruge Ugarske središnje vjeresijske udruge.¹²¹ U obrazloženju prijedloga J. Frank je još jedanput raskrstio s nekadašnjom potporom štedno-kreditnim zadrugama pod pokroviteljstvom Ugarske središnje vjeresijske udruge, navodeći da je u početku podupirao njihov osnutak jer je imao pouzdane spoznaje da te zadruge posuđuju novac uz niže kamate nego zadruge Hrvatske poljodjelske banke i jer se uvjerio da se posredstvom tih zadruga ne provodi mađarizacija u Hrvatskoj. Frank je tvrdio da je ugarska vlada te zadruge počela zloupotrebljavati u svojem interesu tek kasnije, na što su ga upozorili župnici Tomac i Novak, nakon čega je promijenio stajalište o njima.¹²²

Na novo frankovačko stajalište o zadrugama Hrvatske poljodjelske banke utjecala je činjenica da je dio svećenstva, koje im je od 1903. počelo pristupati, sudjelovalo u upravi tih zadruga. Tako su, primjerice, glogovnički župnik F. Novak,¹²³ grubišnopoljski župnik I. N. Jemeršić,¹²⁴ upravitelj župe u Lipovcu M. Meštrović,¹²⁵ bisaški župnik I. Fuck i jamnički župnik F. pl. Kuftrin¹²⁶ bili osnivači i predsjednici hrvatskih seljačkih zadruga u svojim župama.

IX.

U svibnju 1907., nakon poraza struje pod vodstvom M. Starčevića, koja je od konca 1906. uz potporu skupine oko *Hrvatstva* nastojala preuzeti vodstvo u SHSP-u, privremeno su prestali sukobi u stranci. Prema svjedočenju Ise Kršnjačoga Mile Starčević bio je poražen jer se stranački »svjetovnjaci nisu htjeli povjeriti političkom vodstvu isusovaca, a ni hrvatskih dušobrižnika«, a i »svećenici Starčevićeve stranke stali su uz krštenog Židova Franka a protiv Mile Starčevića, unatoč svojim tajnim savjetnicima«. ¹²⁷ Ubrzo poslije kapitulacije milinovačke struje i nestankom mogućnosti da se posredstvom nje nametne novo vodstvo SHSP-u, skupina oko *Hrvatstva* okrenula se frankovačkom radništvu.¹²⁸

Još tijekom 1905. među frankovačko radništvo, okupljeno u Hrvatskoj radničkoj stranci, počeli su se uvlačiti elementi kršćansko-socijalne ideologije, da bi već sljedeće godine urednikom njihova lista — *Hrvatski radnik* — postao kršćanski socijal Ivan Kampuš.¹²⁹ U lipnju 1907., na konferenciji kršćanskosocijal-

¹²¹ *Stenografski zapisnici*, petogodište 1906.—1911., sv. 2., dio 1., 117-125.

¹²² *Isto*, 143-146.

¹²³ *Isto*, 127-129.

¹²⁴ *Govori dra. Josipa Franka u zimskom zasjedanju hrvatskog sabora 1905.*, 140-141.

¹²⁵ »Priposlano«, *Hrvatsko pravo*, 15. veljače 1908.

¹²⁶ HDA, *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za 1913. godinu*, Zagreb 1913.

¹²⁷ I. KRŠNJAVI, *Zapisci*, 490-491.

¹²⁸ O frankovačkom radništvu vidi: S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 226-241.

¹²⁹ Vinko CECIĆ, *Rimokatolička crkva i radničko pitanje u Hrvatskoj 1869—1914*, Novinarsko izdavačko poduzeće, Zagreb, 1957., 117.

nog radništva HRZ-a, donesen je zaključak da je njegovu članstvu dopušteno »sudjelovati u radu onih srodnih stranaka, kojih se rad i načela« ne kose s načelima HKSSP-a.¹³⁰ Tim je zaključkom utrt put fuziji frankovačkoga i kršćansko-socijalnog radništva, što je provedeno u srpnju 1907. godine. Pritom je frankovačko radništvo prihvatilo socijalni dio programa kršćansko-socijalnog radništva i njegovo glasilo *Glas naroda*. Nova radnička organizacija nazvana je Kršćansko-socijalna stranka (K-SS).¹³¹

Hrvatstvo je s oduševljenjem pozdravilo provedenu fuziju radničkih društava.¹³² *Hrvatsko pravo*, glasilo SHSP-a, ni jednom riječju nije komentiralo taj događaj, dok je *Hrvatska*, glasilo HSP-a, fuziju protumačila kao kapitulaciju frankovačkog radništva i SHSP-a.¹³³ Novoj radničkoj organizaciji pristupio je tek manji dio frankovačkog radništva, koje je dotad okupljala Hrvatska radnička stranka. Dio radnika, nezadovoljan fuzijom, pristupio je socijaldemokratima,¹³⁴ dio je ostao politički pasivan,¹³⁵ a dio se priključio stranački neovisnoj Hrvatskoj radničkoj radikalnoj organizaciji, koju je u prosincu 1907. organizirao zagorski plemić Mirko pl. Pisačić.¹³⁶

Uoči izbora održanih 1908. *Hrvatstvo* je svojim pristašama preporučilo da glasuju za one kandidate koji u političkom smislu stoje na pravaškom programu iz 1894., uz napomenu da »svojim značajem jamče, da će vazda biti na braniku vjerskih svetinja hrvatskog naroda i katoličke crkve«. ¹³⁷ Pritom je *Hrvatstvo* izričito navelo da ne preporuča glasovati za HSP, zbog njegovih veza s »nama neprijateljskim strankama«. ¹³⁸ Ni SHSP međutim nije uživao bezuvjetnu potporu *Hrvatstva*, koje je, primjerice, svojim simpatizerima izričito zabranilo glasovati za frankovačkog kandidata u Otočcu, književnika Milana Ogrizovića, koji je kao suautor drame *Prokletstvo* navodno vrijeđao kršćanske vrijednosti.¹³⁹ Ogrizović se javno ispričao, obećavši da u budućem književnom radu neće vrijeđati katoličku vjeru i svećenstvo.¹⁴⁰ Taj primjer, kao i primjer Drage Vlahovića iz 1906.,

¹³⁰ »Konferencija delegata Hrvatske radničke zajednice-Kršćansko-socijalne stranke«, *Hrvatski radnik*, Zagreb, 12/[1907.], br. 7.

¹³¹ »Sjedinjenje radništva«, *Hrvatski radnik*, 12/[1907.], br. 7.

¹³² »Socijalni pregled«, *Hrvatstvo*, 20. srpnja 1907.

¹³³ »Hrvatska o sjedinjenju radništva«, *Hrvatski radnik*, 12/[1907.], br. 7.

¹³⁴ Jeronim GROZDEK i Vinko ŠAFFAR, *Novi pravac za Kršćansko-socijalnu stranku u Hrvatskoj*, Zagreb, s. a., 7.

¹³⁵ »Organizacija Starčevićanskog radništva«, *Hrvatstvo*, 28. ožujka 1908.

¹³⁶ Tihomir CIPEK — S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.—1914.*, Disput, Zagreb, 2006., 554-555.

¹³⁷ »A šta mi?«, *Hrvatstvo*, 5. veljače 1908.

¹³⁸ »Izbori«, *Hrvatstvo*, 26. veljače 1908.

¹³⁹ »Pokrajinske vijesti«, *Hrvatstvo*, 17. siječnja 1908.

¹⁴⁰ »Jedna saborska kandidatura«, *Hrvatstvo*, 20. siječnja 1908.

svjedoči da su frankovci postali ovisni o političkoj potpori skupine oko *Hrvatstva*, koja im je mogla osigurati ili uskratiti simpatije dijela lokalnoga katoličkog svećenstva.

Hrvatstvo se također otvoreno suprotstavilo kandidaturi frankovca Ive Elegovića u Klanjcu, gdje je podržalo župnika u Selima Zagorskim, kandidata HSP-a Ivana Gjuranca.¹⁴¹ Osim toga, *Hrvatstvo* je od svojih naputaka da se ne glasuje za kandidate HSP-a izuzelo i profesora na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu A. Bauera, koji se 1908. na listi HSP-a, odnosno Hrvatsko-srpske koalicije, kandidirao u dva izborna kotara, Jastrebarskom i Zlataru. Baueru je u Jastrebarskom frankovački protukandidat ponovo bio krašički župnik Huzek, koji je 1906., zbog prije navedenog razloga, odustao od kandidature u tom kotaru. Ocjenjujući dvojicu kandidata *Hrvatstvo* je 1908. zauzelo neutralno stajalište,¹⁴² čemu je možda pridonijelo i to što je Bauer u zlatarskom kotaru uživao veliku potporu lokalnog svećenstva.¹⁴³ S druge strane *Hrvatstvo* je i u ocjeni izborne borbe u Zlataru, gdje je Bauerov frankovački protukandidat bio vlastelin D. pl. Pisačić, zauzelo neutralno stajalište,¹⁴⁴ iako je tamošnje svećenstvo uoči izbora mahom poduprlo njegovu kandidaturu.¹⁴⁵

Od frankovačkih kandidata *Hrvatstvo* je posebno poduprlo kandidaturu M. Starčevića i profesora na đakovačkom sjemeništu, bivšeg obzoraša Svetozara Rittiga, koji je frankovcima pristupio neposredno uoči izbora.¹⁴⁶ Budući da se M. Starčević između ostalog kandidirao u petrinjskom izbornom kotaru, *Hrvatstvo* je uoči izbora objavilo dopis župnika u Sunji, u petrinjskom kotaru, Petra Vudija, koji je ustvrdio da je svećenstvo petrinjskog kotara ranije podržavalo HSP, ali da je na predstojećim izborima odlučilo poduprijeti M. Starčevića jer je HSP kandidirao njima nepodobnog Ljubu Babića. Pritom svećenstvu petrinjskog kotara nije bilo sporno Babićevo državnopravno i nacionalno stajalište nego isključivo njegov liberalizam.¹⁴⁷ *Hrvatstvo* je objavilo i dopis u kojem je Rittig pokušao objasniti zašto se odvojio od HSP-a i pristupio frankovcima.¹⁴⁸ U obrazloženju svog

¹⁴¹ »S izbornog poprišta«, *Hrvatstvo*, 25. veljače 1908.

¹⁴² *Isto*.

¹⁴³ »Antifrankovcima jastrebarskog kotara«, *Hrvatsko pravo*, 19. veljače 1908.; »Priposlano«, *Hrvatsko pravo*, 25. veljače 1908.

¹⁴⁴ »S izbornog poprišta«, *Hrvatstvo*, 24. veljače 1908.

¹⁴⁵ »Zlatarski kotar«, *Hrvatsko pravo*, 15. veljače 1908. Za Pisačića su obećali glasovati: Ubaldo Košiček, župnik u Konjšćini, I. Mihelčić, župnik u Zlataru, Karlo Bezuk, župnik u Maču, Fran Cesa-rec, župnik u Belcu, A. Gladki, župnik u Bedekovčini, Ignacij Crnajšek, župnik u Zajezdi, Konrad Pliberšek, župnik u Orehovici, Josip Kotarski, župnik u Loboru, Franjo Zerec, kapelan u Zlataru i Vinko Vidaček, kapelan u Loboru.

¹⁴⁶ O političkom djelovanju S. Rittiga u Austro-Ugarskoj Monarhiji vidi: S. MATKOVIĆ, *Izabrani portreti pravaša: prilozi hrvatskoj političkoj povijesti*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2011., 101-106.

¹⁴⁷ Petar VUDY, »Naši dopisi«, *Hrvatstvo*, 22. veljače 1908.

¹⁴⁸ Svetozar RITTIG, »Naši dopisi«, *Hrvatstvo*, 7. veljače 1908.

postupka naveo je da je pripadao onoj struji đakovačkih pristaša HSP-a koja je težila izbornoj suradnji sa SHSP-om odnosno isticanju zajedničkog kandidata u Đakovu, koji bi bio biran na protunagodbenom programu. Kako je središnjica HSP-a u Zagrebu taj prijedlog odbacila, Rittig je istupio iz stranke i kandidirao se na listi SHSP-a.

Uz Rittiga tom je prigodom HSP napustio i budući čelnik frankovačke stranke, đakovački odvjetnik Vladimir Prebeg,¹⁴⁹ koji se potom kandidirao na listi SHSP-a u kotaru Garčin. Tijekom agitacije u svojim izbornim kotarima obojica su bivših pristaša HSP-a nastupali s protunagodbenom retorikom, ali i s retorikom hrvatsko-srpske sloge. *Hrvatsko pravo* je prenijelo da je Rittig na predizbornoj skupštini u Đakovu izjavio kako se SHSP-u pridružio u želji da ruši a ne da popravlja Hrvatsko-ugarsku nagodbu iz 1868. te je pozvao na slogu »svih Hrvata bez razlike vjere i narodnosti«.¹⁵⁰ Dopisnik *Obzora* je primijetio da Prebeg u garčinskom kotaru prema potrebi, tj. ako se nalazi među Srbima, priznaje postojanje srpskog naroda u Hrvatskoj.¹⁵¹

Uz svećenike Vudija i Rittiga, HSP su uoči izbora napustili i neki drugi svećenici. Mada formalno još uvijek član HSP-a, pakrački župnik Konrad Cerovski agitirao je u pakračkom izbornom kotaru za frankovačkog kandidata, pakračkog odvjetnika Vinka Matijevića.¹⁵² Za Matijevića je glasovao i župnik u Čagliću, Josip Šafran.¹⁵³ Nekadašnji vatreni domovinaš i dotadašnji pristaša HSP-a, upravitelj župe u Nijemcima u vinkovačkom kotaru, Stjepan Dunđerović, javno je pristupio SHSP-u, izazvavši oštre kritike bivšega stranačkog kolege, župnika u Vinkovcima Jakova Stojanovića.¹⁵⁴

Na saborskim izborima 1908. od pedeset i jednog kandidata istaknutoga na kandidatskoj listi SHSP-a u šezdeset izbornih kotara, njih šesnaestorica (31 posto) bili su katolički svećenici.¹⁵⁵ Uz već spomenute župnike S. Dominesa, F. pl. Kufrina, A. Jambrošića, J. Tomca, F. Novaka, S. Huzeka, I. N. Jemeršića, M. Meštrovića i D. Šefera te profesore N. Veljačića, S. Rittiga i K. Bošnjaka, iste su se godine na frankovačkoj listi kandidirali i župnik u Lipi Josip Vukelić,¹⁵⁶ župnik

¹⁴⁹ Prema M. Gross, Rittig i Prebeg pripadali su krugu đakovačkih kršćanskih-socijala te su istupili iz HSP-a na poziv austrijskih kršćanskih socijala kako bi izazvali njezin izlazak iz Hrvatsko-srpske koalicije. M. GROSS, »Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine«, u: *Istorija XX veka*, ZR, III., Institut društvenih nauka, Odeljenje za istorijske nauke, Beograd, 1962., 178. Rittig je ubrzo napustio SHSP.

¹⁵⁰ »Iz đakovačkog kotara«, *Hrvatsko pravo*, 13. veljače 1908.

¹⁵¹ »Izborni pokret«, *Obzor*, 25. veljače 1908.

¹⁵² *Isto*.

¹⁵³ HDA, PrZV, kut. 726, dok. 3339/1908.

¹⁵⁴ Stjepan DUNĐEROVIĆ, »Otvoreno pismo velečasnom Jakobu Stojanoviću«, *Hrvatsko pravo*, 21. veljače 1908.

¹⁵⁵ »Hrvatski narode!«, *Hrvatsko pravo*, 20. veljače 1908.

¹⁵⁶ J. Vukelić je nekoć bio domovinaš te se na izborima održanim 1897. isticao kao vatreni agitator župnika Franje Rancingera u vrbovskom izbornom kotaru. HDA, PrZV, kut. 526, dok. 2985/1897.

u Sesvetama kraj Požege Stjepan Lesni,¹⁵⁷ župnik u Tovarniku Dragutin Jakić te župnik u Jankovcima Dragutin Lasović.

Župnik Jakić kandidiran je u kotaru Šid, a župnik Lasović u kotaru Nuštar. Oba su kotara imala relativnu srpsku većinu stanovništva¹⁵⁸ i izbornika.¹⁵⁹ Prije D. Jakića župnik u Tovarniku bio je Gustav Jaić, na izborima 1897. kandidat Udružene opozicije u Šidu.¹⁶⁰ Na tim je izborima kandidat Udružene opozicije za kotar Nuštar bio župnik Krešimir Tomljenović. Uz kotare Šid i Nuštar, stranke Udružene opozicije istaknule su na istim izborima kandidata i u Mitrovici, kotaru s apsolutnom srpskom većinom stanovništva i izbornika.¹⁶¹ Na sljedećim izborima, održanima 1901. godine, stranke Udružene opozicije postavile su kandidate u samo jednom kotaru sa srpskom većinom stanovništva i izbornika. U Nuštru se kandidirao upravitelj župe u Nijemcima S. Dunderović,¹⁶² vatreni pristaša stranaka Udružene opozicije.¹⁶³

Ulaskom u Hrvatsko-srpsku koaliciju HSP više nije postavljao kandidate u većinski srpskim kotarima u Srijemu, već ih je prepustio kandidatima srpskih stranaka.

Župnici Jakić, Lasović i Dunderović službovali su na području Đakovačko-srijemske biskupije, gdje je prevladavalo obzoraško svećenstvo,¹⁶⁴ koje se nije protivilo politici »hrvatsko-srpske sloge«. Tako je na izborima 1906. na izbornoj listi Hrvatsko-srpske koalicije u Nuštru kandidiran radikal Lazar Nikolić, kojeg je između ostalih podupro jankovački župnik Lasović.¹⁶⁵ Budući da tim svećenicima očito nije smetala nacionalna politika HSP-a, razlog napuštanju stranke valja tražiti u njezinu paktiranju sa socijaldemokratima, koji su posebno snažno uporište imali upravo u Srijemu.¹⁶⁶ Sam HRZ prihvaćao je politiku hrvatsko-srpske

Vukelić je ostao pristaša HSP-a i nakon njegova stupanja u Koaliciju te je na izborima 1906. podupro kandidaturu P. Magdića u Vrbovskom. HDA, PrZV, kut. 774, Izborni zapisnici 1906.—1907., dok. 3135/1906.

¹⁵⁷ S. Lesny je 1903. bio jedan od mnogih potpisnika potpore oporbnoj slozi, no kasnije se nije isticao ni u jednoj stranci. »Za Hrvatsku, Brzobjavne izjave«, *Hrvatsko pravo*, 24. listopada 1903.

¹⁵⁸ HDA, PrZV, kut. 914, Žiteljstvo izbornih kotara po sadašnjem izbornom redu.

¹⁵⁹ HDA, PrZV, kut. 914, Sumarni statistički iskaz izbornika, temeljem listina sastavljenih prema ustanovama izborne reforme od 28. svibnja 1910. godine.

¹⁶⁰ R. HORVAT, *Srijem: naselja i stanovništvo*, Hrvatski institut za povijest — Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2000., 231.

¹⁶¹ »Kandidati Združene opozicije«, *Obzor*, 17. svibnja 1897.

¹⁶² »Kandidati Združene hrvatske opozicije«, *Obzor*, 5. studenoga 1901.

¹⁶³ HDA, PrZV, kut. 525, dok. 2746/1897.; 3227/1897.

¹⁶⁴ HDA, PrZV, kut. 526, dok. 3093/1897.

¹⁶⁵ HDA, PrZV, kut. 774, Izborni zapisnici 1906.—1907., dok. 26490/1906.

¹⁶⁶ Jaroslav ŠIDAK, M. GROSS, Igor KARAMAN i Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860—1914.*, Školska knjiga, Zagreb, 1968., 202-204.

sloge,¹⁶⁷ a kao razlog svojem organiziranom istupu iz HSP-a izričito je naveo ulazak te stranke u koaliciju sa socijaldemokratima.¹⁶⁸

X.

Nakon izbora obnovljeni su sukobi unutar SHSP-a, koji su u travnju 1908. urodili milinovačkim napuštanjem stranke. Povod raskolu bilo je pitanje stranačke taktike. Milinovci su težili da SHSP u budućem radu bude u oporbi režimu bana Pavla baruna Raucha i da surađuje s Hrvatsko-srpskom koalicijom, a »nepatvoreni frankovci« htjeli su da stranka surađuje s Rauchom protiv te iste Koalicije.¹⁶⁹ Milinovačko napuštanje SHSP-a bilo je u skladu s tajnim dogovorom M. Starčevića i F. Supila iz ožujka 1907. kojim se Starčević obvezao Supilu napustiti svoju stranku ako ona u savezu s mađaronima pokuša razbiti Hrvatsko-srpsku koaliciju.¹⁷⁰ S druge strane, težnja »nepatvorenih frankovaca« za suradnjom s nagodbenim režimom bila je uvjetovana njihovom spoznajom da se približava trenutak aneksije Bosne i Hercegovine, pri čemu je J. Frank imao određena jamstva odlučujućih čimbenika u Monarhiji da će te zemlje nakon aneksije biti pripojene Hrvatskoj.¹⁷¹

Skupina oko *Hrvatstva* nakon raskola je poduprla milinovce, očekujući da će posredstvom te frakcije pravaša izaći na hrvatsku političku scenu i povesti politiku svepravaškog ujedinjenja, pri čemu bi HSP izašao iz Hrvatsko-srpske koalicije.¹⁷² No, suprotno očekivanjima, milinovci nisu prihvatiti povezivanje s tom skupinom nego su stupili u savez s kršćansko-socijalnom skupinom, pod vodstvom koprivničkog župnika Stjepana Zagorca, koja je do konca 1908. djelovala u HSP-u. Iako se ta skupina odvojila od HSP-a zbog potpore aneksiji Bosne i Hercegovine, kojoj se većina članstva stranke protivila,¹⁷³ i nadalje je držala da je hrvatsko-srpski savez, ostvaren u Hrvatsko-srpskoj koaliciji, temeljna vrijednost hrvatske politike.¹⁷⁴

U predstojećem razdoblju milinovci i kršćansko-socijalna skupina pod vodstvom župnika Zagorca ustrojili su Starčevićevu stranku prava (SSP), čija je glav-

¹⁶⁷ Ta je tvrdnja navedena pod pretpostavkom da je nepristajanje HSP-a na fuziju sa ČSP-om koncem 1903. bilo uvjetovano pristajanjem HSP-a uz politiku »hrvatsko-srpske sloge«. Naime, HRZ je u listopadu 1903. izričito podupirao odluku HSP-a da se ne fuzionira s frankovcima. »Domaće vesti«, *Obzor*, 26. listopada 1903.

¹⁶⁸ Tvrdilo se da je kršćansko-socijalno radništvo ostalo samo kada su ga ostavili njegovi dotadašnji prijatelji, koji su ga prvi organizirali u kršćansko socijalnu falangu, »a danas se druže s našim protivnicima, socijaldemokratima«. »Što sad?«, *Glas naroda*, 20. studenoga 1906.

¹⁶⁹ M. GROSS, »Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine«, 212-214.

¹⁷⁰ M. GROSS, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906—1907.*, 156.

¹⁷¹ M. GROSS, »Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine«, 245-251.

¹⁷² *Isto*, 216-217.

¹⁷³ *Isto*, 261-262.

¹⁷⁴ »Politički pregled«, *Hrvatstvo*, 15. siječnja 1909.

na značajka bila oštra konfrontacija sa SHSP-om i bliskost s Hrvatsko-srpskom koalicijom.¹⁷⁵ Nova je stranka zadržala politički dio pravaškog programa, zahtjev za sjedinjenjem svih hrvatskih zemalja u državnu jedinicu unutar Monarhije, ali je odstupila od njegova nacionalnog dijela, priznajući posebnost srpskog naroda unutar hrvatskoga političkog naroda.¹⁷⁶ Savezništvo s Hrvatsko-srpskom koalicijom i navedena nacionalna politika bili su uvjetovani milinovačkim uvjerenjem da će i hrvatski Srbi, ako se izade u susret njihovim nacionalnim zahtjevima, prihvatiti pravaški politički program i poduprijeti zahtjev za okupljanjem svih hrvatskih zemalja u jednu državnu jedinicu unutar Monarhije.

U kulturno-vjerskom dijelu programa SSP je definiran kao zastupnik vjerskih načela u javnom životu¹⁷⁷ te se izjasnio protiv neograničene slobode savjesti,¹⁷⁸ dakle odredbe koja se nalazila u pravaškom programu iz 1894. godine.¹⁷⁹ Mada to u programu SSP-a nije bilo izričito navedeno, milinovci su istupili kao katolička stranka, braniteljica »katoličke Vjere i uredba katol. Crkve«.¹⁸⁰ Prema nekim mišljenjima, takva kulturno-vjerska politika SSP-a bila je taktički potez kojim se nastojalo spriječiti okupljanje svećenstva oko SHSP-a.¹⁸¹

Ostavši bez saveznika, skupina oko *Hrvatstva* okrenula se frankovcima, koji su se pred kraj aneksijskog razdoblja našli ne samo kompromitirani i iznevjereni od dotadašnjih političkih saveznika, tj. dijela odlučujućih čimbenika u Monarhiji, koji su im obećavali skoro ostvarenje pravaškoga nacionalno-političkog programa, nego i suočeni s prijetnjom skoroga financijskog sloma. Frankovačkom približavanju grupi oko *Hrvatstva* prionijelo je i povlačenje teško bolesnog J. Franke iz političkog života.¹⁸² Konačno, u rujnu 1910. provedena je fuzija SHSP-a i grupe oko *Hrvatstva* u novu stranku pod nazivom Stranka prava. Novostvorena je stranka u nacionalno-političkom dijelu programa zastupala pravaška načela, a u kulturnim, gospodarskim i socijalnim pitanjima načela Katoličke crkve.

SP se otvoreno odredio kao prvenstveno katolička stranka. Osvrćući se na tvrdnju da je za pravašku ideju politički štetno usvajati katolička načela, frankov-

¹⁷⁵ O konkretnim primjerima takve milinovačke politike tijekom 1909. vidi: HDA, PrZV, kut. 781, dok. 2830/1909., 5453/1909., 3232/1909.; kut. 785, dok. 2337/1909., 2647/1909.

¹⁷⁶ »Govor dra. Mile Starčevića«, *Hrvatska sloboda*, 24. ožujka 1910.; »Govor narodnog zastupnika Stjepana Zagorca«, *Hrvatska sloboda*, 6. travnja 1910.; »Govor narodnog zastupnika dra. Svetozara Rittiga«, *Hrvatska sloboda*, 26. travnja 1910.; *Govor dra Ante Pavelića izrečen u hrvatskom saboru 16. travnja 1910.*, Klub Starčevićeve stranke prava, Zagreb, 1910., 23-34.

¹⁷⁷ T. CIPEK — S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina*, 603.

¹⁷⁸ M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, 371.

¹⁷⁹ T. CIPEK — S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina*, 358.

¹⁸⁰ Bogdan KRIZMAN, *Korespondencija Stjepana Radića 1885—1918*, 1, Sveučilište u Zagrebu — Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1972., 473.

¹⁸¹ M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, 372.

¹⁸² I. KRŠNJAVI, *Zapisci*, 589-606; S. MATKOVIĆ, »Stranka prava i hrvatski kršćanski socijali«, 324-325.

ci su ustvrdili da je ona bila najugroženija upravo u njezinu središtu, u banskoj Hrvatskoj, gdje se Hrvatima osjećaju samo katolici i gdje je potrebno stvoriti jaku hrvatsku većinu, što podrazumijeva isključivo organiziranje Hrvata katolika.¹⁸³ Novu politiku frankovci su argumentirali činjenicom da Bosna i Hercegovina aneksijom nije pripojena Hrvatskoj nego da »živi svojim posebnim životom«. Navodili su da je u dotadašnjem tijeku političkog života uz hrvatstvo pristalo nešto židova i rijetko koji pravoslavac. Muslimanima su frankovci predbacivali da su se priklonili Srbima »u onom momentu, kad je dr. Šarić zagovarao hrvatsko narodno ujedinjenje«.¹⁸⁴ Ponavljali su da je za fuziju njihove stranke s kršćanskim socijalima bilo odlučno to što se u banskoj Hrvatskoj probitci hrvatskog naroda podudaraju s katoličkim interesima te su otvoreno izjavili da za svoje zalaganje za očuvanje interesa Katoličke crkve očekuju njezinu potporu u ostvarenju hrvatskih nacionalnih težnji.¹⁸⁵

Isključivanjem Bosne i Hercegovine iz žarišta svoga političkog djelovanja i njegovim sužavanjem isključivo na bansku Hrvatsku, frankovci nisu nalazili potrebnim opravdati svoj novi politički program pred Hrvatima muslimanske vjere, nego su ga zbog antisemitske tradicije kršćanskog socijalizma¹⁸⁶ opravdavali isključivo pred pravašima židovske vjere. Početkom listopada 1910. u Starčeviću domu je sazvan sastanak zagrebačkih židova pravaša, koji su htjeli čuti stajalište SP-a o židovskom pitanju. U ime stranke govorio je Fran Milobar, koji je naglasio da prihvaćanje kršćansko-socijalnih načela u kulturnom i gospodarskom radu stranke ne treba od nje odbiti nijednog inovjerca koji drži do svoje vjere. Naveo je da je vjerska snošljivost temeljni uvjet da vjerom rascjepkan hrvatski narod postigne svoj politički ideal. Izjavio je da su katolici dužni braniti

¹⁸³ »Naša fuzija III«, *Hrvatsko pravo*, 6. rujna 1910.

¹⁸⁴ Početkom srpnja 1910. pomoćni biskup u Sarajevu, Ivan Šarić, zastupnik Hrvatske katoličke udruge u bosanskohercegovačkom Saboru, u saborskoj raspravi o ustavnim odredbama izjasnio se za autonomiju Bosne i Hercegovine unutar hrvatske države u sklopu Monarhije. Pritom je istaknuo da Hrvatska katolička udruga na teritoriju hrvatske države ne priznaje »nikoje drugo ime, nikoji drugi narod i nikakve druge ambleme do li hrvatskih«. Protiv Šarićeva istupa oštro su prosvjedovali srpski zastupnici, ali i muslimanski klub koji su tvorili isključivo zastupnici Muslimanske narodne organizacije. Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Hrvatski institut za povijest — Vrhbosanska nadbiskupija Sarajevo — Dom i svijet, Zagreb, 2001., 490-491.

¹⁸⁵ »Stranka prava«, *Hrvatsko pravo*, 15. rujna 1910.

¹⁸⁶ Antisemitizam u hrvatskoj politici nije bio svojstven samo kršćanskim socijalima nego gotovo svim strankama, izuzev ČSP-a odnosno SHSP-a. O antisemitizmu matice SP-a, tzv. domovinaša te antisemitizmu Udružene opozicije, Hrvatske pučke seljačke stranke, Frana Supila, Srpske samostalne stranke i Srpske radikalne stranke vidi: S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 73-78, 123-128. O antisemitizmu Srpske samostalne stranke vidi: Mato ARTUKOVIĆ, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884—1902)*, Naprijed, Zagreb 1991., 102. O antisemitizmu Stjepana Radića vidi: Ivo GOLDSTEIN, »Stjepan Radić i Židovi«, *RZZHP*, 29/1996., 208-216. O Starčevićovoj osudi antisemitizma vidi: M. ARTUKOVIĆ, »Ante Starčević i Židovi (prema pisanju lista *Sloboda*)«, *ČSP*, 42/2010., br. 2, 483-511.

svoje vjerske svetinje te obećao da će se stranka prema »Izraelićanima« odnositi s poštovanjem, očekujući da se i oni tako odnose prema katolicima. Nakon Milobara pravaši židovske vjere, Hugo Kon, Weiser i Gluck, govorili su o dužnosti svih Hrvata da rade na ostvarenju pravaškog programa, navodeći da SP stoji na načelu vjerske tolerancije.¹⁸⁷

O odnosu SP-a prema židovskom pitanju bilo je riječi i na izvanrednoj glavnoj skupštini Starčevićanske trgovačke mladosti, održanoj 14. listopada 1910., na kojoj je okupljena mladež jednodušno prihvatila fuziju SHSP-a i kršćansko-socijalne skupine oko *Hrvatstva*. Na skupštini je član Trgovačke mladeži Jakob Mayer istupio kao židov te je rekao da nisu istinite tvrdnje drugih stranaka da su u stranci, od trenutka fuzije, zapostavljene nekatoličke vjeroispovijesti. Mayer je pozvao svoje istovjernike da u što većem broju pristupe SP-u. U izborima za novi odbor Starčevićanske trgovačke mladosti, održanima istog dana, J. Mayer je postao tajnikom društva.¹⁸⁸ Na predizbornom skupu u Varaždinu, održanom koncem listopada 1910., o odnosu kršćansko-socijalne komponente u programu SP-a govorio je odvjetnik Vladimir Sachs, židovskog porijekla. On je istaknuo da stranka stoji na načelu vjerske tolerancije te pozvao svoje istovjernike, pravaše stranke, da nastave surađivati na ostvarenju pravaškoga državnopravnog programa, dok u pogledu kulturnog programa SP-a mogu ostati pasivni.¹⁸⁹

SP je nastojao zadržati naklonost dijela Hrvata židovske vjeroispovijesti jer su mu oni kao trgovački i obrtnički društveni sloj jamčili čvršći položaj u pojedinim gradovima. Istodobno, stranka se odredila i kao seljačka te je namjeravala nametnuti svoj utjecaj Hrvatskim seljačkim zadrugama. U tom smislu najavljeno je osnivanje kotarskih seljačkih vijeća koja bi bila sposobna za veće financijske i gospodarske pothvate. Ta bi vijeća od svojih izaslanika formirala središnju instituciju Hrvatskih seljačkih zadruga, tj. Središnji hrvatski katolički seljački savez,¹⁹⁰ koji je vjerojatno trebao biti povezan s Katoličkom bankom, institucijom pod vodstvom bivše skupine oko *Hrvatstva*.¹⁹¹

¹⁸⁷ »Sastanak pravaša Izraelićana«, *Hrvatsko pravo*, 12. listopada 1910.

¹⁸⁸ »Izvanredna glavna skupština Starčevićanske trgovačke mladosti u Zagrebu«, *Hrvatsko pravo*, 17. listopada 1910.

¹⁸⁹ Vladimir SACHS, »Za pravašku slogu svih vjeroispovijesti«, *Hrvatsko pravo*, 27. listopada 1910.

¹⁹⁰ »Hrvatska seljačka sloga — Stranka prava i njezini protivnici, Iskrena riječ hrvatskom seljaku uoči izbora 1910. godine«, *Prilog Hrvatskoj zastavi istine*, Zagreb, 1910.

¹⁹¹ Predsjednik Katoličke banke bio je svećenik, profesor na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, Mirko Marchetti. U ravnateljstvu banke nalazili su se Josip Pazman, Josip Domines, Ante Biljan, Franjo Gorničić, Gustav Goršetić, Julije Hegeduš, Ivan Kralj, Mirko Kapić, Milan Mihaljinec i Antun Stiplošek. *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za 1910. godinu*, Zagreb, 1910.

XI.

Uoči izbora u listopadu 1910. SSP je održao izborni sastanak kojem je prisustvovalo oko 40 svećenika.¹⁹² Od 19 milinovaca, koji su se kandidirali u 26 izbornih kotara, njih petorica (26,3 posto) bili su župnici.¹⁹³ Uz nekadašnje frankovce Matu Miletića, F. pl. Kufrina i Josipa Posilovića na stranačkoj su se listi kandidirali i dotadašnji pristaše HSP-a, koprivnički župnik Zagorac¹⁹⁴ i gornjostubički župnik Stjepan Žgurić.¹⁹⁵

Većina kandidata na frankovačkoj izbornoj listi, njih 18 (37 posto), bili su svećenici.¹⁹⁶ Uz dotadašnje frankovce S. Dominesa, S. pl. Vučetića, D. Šefera, Matu Polića, J. Tomca, J. Bočkaja, F. Novaka, I. N. Jemeršića, D. Jakića i S. Lesnog na listi SP-a kandidirali su se i svećenici koji su dotad uglavnom bili vezani uz skupinu oko *Hrvatstva*. To su bili župnik u Kašini Milan Hok,¹⁹⁷ župnik u Glini Janko Batušić,¹⁹⁸ župnik u Krapini Stjepan Vukovinski,¹⁹⁹ župnik u Tuhlju Vjekoslav Homotarić,²⁰⁰ župnik u Cirkveni Stjepan Mrakužić i župnik u Čaglicu

¹⁹² Prisutni su između ostalih bili i svećenici S. Dunderović, M. Miletić, Josip Posilović, S. Rittig, J. Šašel, Kerubin Šegvić, P. Vudy, S. Zagorac i S. Žgurić. »Naš izborni sastanak«, *Hrvatska sloboda*, 2. rujna 1910.

¹⁹³ »Kandidati Starčevićeve stranke prava«, *Hrvatska sloboda*, 18. listopada 1910.

¹⁹⁴ O kasnijem vjersko-političkom djelovanju župnika Zagorca vidi: Z. MATIJEVIĆ, »Koprivnički župnik Stjepan Zagorac i reformni pokret nižega rimokatoličkog klera u Hrvatskoj (1920.)«, *Podravina*, Koprivnica, 4/2005., br. 7., 81-90.

¹⁹⁵ Žgurić je još za izbore 1908. agitirao za kandidata Hrvatsko-srpske koalicije u kotaru Stubica, Duru Bedekovića. »Kako se radi za Bedekovića«, *Hrvatsko pravo*, 17. veljače 1908.

¹⁹⁶ »Kandidati Stranke prava«, *Hrvatsko pravo*, 17. listopada 1910.

¹⁹⁷ Župnik Hok je polovicom 1906., od br. 58. do 194., bio odgovorni urednik lista *Hrvatstvo*. Podatak preuzet iz kataloga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

¹⁹⁸ Župnik u Glini Batušić pristupio je frankovcima prije fuzije sa skupinom oko *Hrvatstva*. U travnju 1910. spominje se kao predsjednik glinske pravaške organizacije. »Naknadni izbori«, *Hrvatsko pravo*, 16. travnja 1910.

¹⁹⁹ U vrijeme izbora kao kapelan u Krapini služio je budući frankovački zastupnik Stjepan Pavunić, koji je objavljivao članke u glasilu hrvatskoga kršćansko-socijalnog radništva. Polovicom 1907. župnik Vukovinski i kapelan Pavunić osnovali su u Krapini mjesno kršćansko-socijalno radničko društvo. Milivoj KOVAČIĆ, *Stjepan Pavunić. Virovec, vrbovečki i koprivnički župnik*, Hrvatski zemljopis — Naklada Feletar, Koprivnica, 2001., 14-16, 61-63.

²⁰⁰ Homotarić je svojedobno bio obzoraš, kojeg je kotarski predstojnik u Klanjcu 1901. označio kao dušu oporbenog pokreta. HDA, PrZV, kut. 572, dok. 1469/1901. Osnutkom HSP-a, u siječnju 1903., Homotarić je izabran u izvršni odbor stranke. I. PERIĆ, *Politička oporba u banskoj Hrvatskoj*, 247. Još 1906. Homotarić je bio pristaša HSP-a te se na izborima održanima iste godine isticao kao agitator njezina kandidata C. Akačića. »Saborski izbori«, *Hrvatsko pravo*, 28. travnja 1906. Kasnije je pristupio skupini oko *Hrvatstva*, pa ga 1910. nalazimo kao člana nadzornog odbora Katoličke banke. *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za 1910. godinu*. Unatoč tomu, kao predsjednik Hrvatske seljačke zadruge u Tuhlju nastavio je održavati odnose i s Hrvatskom poljodjelskom bankom te je koncem iste godine izabran za predsjednika Osnovnog zbora Zagrebačko-varaždinske skupine Hrvatskih seljačkih zadruga. »Dva osnovna zbora«, *Hrvatski udrugar*, Zagreb, 1. prosinca 1910.

Joso Šafran²⁰¹ te sveučilišni profesor J. Pazman.²⁰² Uz svećenike su se na listi SP-a kandidirala i tri katolička svjetovnjaka koji su dotad pripadali skupini oko *Hrvatstva*: odvjetnici Josip Domines²⁰³ i Dragutin pl. Hrvoj²⁰⁴ te sveučilišni profesor F. Milobar.²⁰⁵

SP je na izborima osvojio malo mandata u odnosu na očekivanja, a SSP je kao nova stranka ostvario povoljan rezultat kojim je pokazao svoju vitalnost. Frankovci su najviše mandata, po četiri, osvojili u Varaždinskoj i Požeškoj županiji, gdje su se kandidirali u svim izbornim kotarima. Većinu mandata u kotarima u kojima su se kandidirali, tj. tri od pet, frankovci su osvojili u Bjelovarsko-križevačkoj županiji, gdje je lokalno katoličko svećenstvo mahom poduprlo ili njih ili milinovce. U kotarima te županije, u kojima su se suočili kandidati obiju pravaških stranaka, lokalno katoličko svećenstvo više je poduprlo kandidate SP-a.²⁰⁶ Najveći poraz stranka je doživjela u Zagrebačkoj županiji, gdje u osam kotara u kojima se kandidirala nije osvojila nijedan mandat. S druge strane, SSP je najviše mandata i najveći postotak osvojenih mandata u odnosu na broj kotara u kojima se kandidirao, tj. četiri od sedam, osvojio upravo u Zagrebačkoj županiji, ali zato nijedan mandat nije osvojio u Požeškoj, Virovitičkoj, Srijemskoj i Modruško-riječkoj županiji.²⁰⁷

Uz činjenicu da su frankovci od proteklih izbora držali samo jedan kotar Zagrebačke županije,²⁰⁸ uzrok njihovu lošem izbornom rezultatu valja tražiti i u ne-

²⁰¹ Šafran je svojedobno bio domovinaš. HDA, PrZV, kut. 502, dok. 941/1899. Distanciranjem od HSP-a nakon 1906. vezao se uz skupinu oko *Hrvatstva*, o čemu svjedoči njegov prosvjed protiv osnutka katoličkog Pijeva društva i njegova lista *Jutro*, koje je grupa oko *Hrvatstva* dočekala kao nepoželjnu konkurenciju svom listu. Josip ŠAFRAN, »Naši dopisi«, *Hrvatstvo*, 19. veljače 1908.

²⁰² Pazman je bio utemeljitelj Hrvatskoga katoličkog tiskovnog društva, koje je između ostalog izdavalo list *Hrvatstvo*. Ivica ZVONAR, »Mons. Dr. Josip Pazman (1863.—1925.): prilog poznavanju političkog djelovanja«, *ČSP*, 37/2005., br. 2, 427. Pazman je bio i član uprave Katoličke banke. *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za 1910. godinu*.

²⁰³ Nakon fuzije SHSP-a s grupom oko *Hrvatstva* ustrojen je osmeročlani poslovni odbor u koji su od bivše skupine oko *Hrvatstva* ušli zagrebački odvjetnik J. Domines, sveučilišni profesor F. Milobar te svećenici J. Lončarić i J. Pazman. »Franko-furtimaška fuzija«, *Hrvatska sloboda*, 16. rujna 1910. J. Domines je tada bio i član ravnateljstva Katoličke banke. *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za 1910. godinu*.

²⁰⁴ O Hrvoju vidi: S. MATKOVIĆ, »Opsjenuiti pravaš: Dragutin Hrvoj u hrvatskom političkom životu«, *Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*, Zagreb, 2000., knj. 9, 153-165.

²⁰⁵ O Milobaru vidi: S. MATKOVIĆ, *Izabrani portreti pravaša*, 143-154.

²⁰⁶ U kotaru Sv. Ivan Žabno, gdje su se kandidirali F. Milobar i milinovac Nikola Winterhalter, lokalno svećenstvo je »kao bjesomučno« agitalo za Milobara. U kotaru Križ, gdje su se kandidirali J. Frank i M. Starčević, kutinski župnik Mato Lovadenić i osekovački župnik Stjepan Turzan agitirali su za Franka, a ludinski župnik Ivan Habijan za M. Starčevića. HDA, PrZV, kut. 774, Izborni zapisi 1908.—1910., dok. 5129/1910.

²⁰⁷ »Izborni rezultati«, *Hrvatska sloboda*, 2. studenoga 1910.

²⁰⁸ Na izborima 1908. budući milinovci F. pl. Kufrin, Ante Pavelić (zubar) i M. Starčević osvojili su kotare Pisarovinu, Samobor i Sv. Ivan Zelinu, a »nepatvoreni frankovac« Vladimir Frank kotar Du-

simpatijama lokalnoga katoličkog svećenstva. Sami frankovci su razloge relativnog neuspjeha na izborima nalazili u neslozi pravaša te agitaciji »jednog dijela svećenstva«, koji je bio »zadahnut nerazložnom mržnjom prema predstavnicima ujedinjene stranke prava«. ²⁰⁹ Izborni je rezultat pokazao da su se izjalovile nade frankovaca da će njihova stranka fuzionirana sa skupinom oko *Hrvatstva* okupiti većinu katoličkog svećenstva.

Ne samo što je većina svećenika ostala uz svoje stare stranke²¹⁰ nego ni dio pristaša Hrvatskoga katoličkog pokreta (HKP), svećenika i svjetovnjaka, koji su se do tada okupljali oko lista *Hrvatstvo*, nije podupro SP smatrajući da ta stranka, ukorijenjena u liberalizmu, neće na pravi način zastupati katolička načela.²¹¹ Usto je dio pristaša HKP-a, koji je činila mlada generacija katoličkih intelektualaca, odbio poduprijeti SP jer se nije slagao s njegovim nacionalno-političkim programom.²¹² Ubrzo je ta skupina preuzela vodstvo u HKP-u, koji je otada pretežno zastupao jugoslavenski nacionalno-politički program.²¹³

Nakon izbora je također postalo razvidno da su nade frankovaca kako će fuzijom sa skupinom oko *Hrvatstva* steći povjerenje vrha Katoličke crkve u Hrvatskoj bile nerealne. Koncem 1910. dotadašnji pristaša HSP-a Antun Bauer imenovan je uz potporu nagodbenog režima u Hrvatskoj nasljednikom zagrebačkog nadbiskupa Posilovića te se počeo okruživati svojim političkim istomišljenicima. Za najbližeg suradnika postavio je bivšeg pristašu HSP-a i bivšeg frankovca S. Rittiga,²¹⁴ koji je od raskola u SHSP-u do raspada Monarhije bio član SSP-a.²¹⁵

Nepristajanjem većine hrvatskoga katoličkog svećenstva uz SP te imenovanjem protufrankovačkog svećenstva na najviše crkvene položaje, izjalovila se i

goselo. Na sljedećim izborima F. pl. Kufrin, A. Pavelić (zubar) i M. Starčević zadržali su svoje mandate, a V. Frank izgubio dugoselski kotar, koji je osvojio Antun Radić. Milinovci su istodobno osvojili kotar Jastrebarsko, koji je izgubio bivši pristaša HSP-a, a na tim izborima kandidat bana Tomašića, A. Bauer. »Izabrani zastupnici«, *Obzor*, 1. ožujka 1908.; »Izabrani zastupnici«, *Obzor*, 30. listopada 1910.

²⁰⁹ »Izborna bitka«, *Hrvatsko pravo*, 29. listopada 1910. Pritom su frankovci kao svoj neuspjeh isticali neosvajanje pregradskog, ivanečkog (Varaždinska županija), ceranskog (Srijemska županija) te dugoselskog, gorickog, stubičkog, draganičkog i samoborskog kotara (Zagrebačka županija). »Poslie izbora«, *Hrvatsko pravo*, 2. studenoga 1910.

²¹⁰ »Izbori u Hrvatskoj i svećenstvo«, *Hrvatsko pravo*, 20. prosinca 1910.

²¹¹ J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 296-298.

²¹² Petar GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, HKD Sv. Ćirila i Metoda (Sv. Jeronima), Zagreb, 1995., 141-142.

²¹³ Z. MATIJEVIĆ, »Hrvatski katolički seniorat i politika (1912.—1919.)«, u: ISTI, *Lučonoše ili herostrati? Prilozi poznavanju crkveno-nacionalne povijesti Hrvata početkom XX. stoljeća*, Erasmus, Zagreb, 2006., 55-96.

²¹⁴ J. KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret (1903.—1945.)*, 69-70. A. Bauer je prethodno istupio iz HSP-a i na izborima održanima u listopadu 1910. kandidirao se na listi bana Tomašića. P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, 115.

²¹⁵ S. MATKOVIĆ, *Izabrani portreti pravaša*, 106.

nada u frankovačko preuzimanje nadzora nad seljačkim zadružnim pokretom u Hrvatskoj. Koncem 1910. Hrvatska poljodjelska banka je sama provela reformu seljačke zadružne organizacije, kojom je učvršćena njezina hijerarhijska struktura. Hrvatske seljačke zadruge okupljene su oko osnovnih zborova Hrvatskih seljačkih zadruga: Ličko-riječke,²¹⁶ Zagrebačko-varaždinske, Bjelovarsko-križevačko-požeške²¹⁷ te Virovitičko-srijemske skupine.²¹⁸ Svi Osnovni zborovi okupljeni su 1911. u Središnjoj svezi Hrvatskih seljačkih zadruga, koja je ostala ovisna o Hrvatskoj poljodjelskoj banci, u kojoj je jednu od čelnih funkcija obnašao A. Bauer.²¹⁹

XII.

Na poticaj katoličkih krugova iz obiju pravaških stranaka koncem 1911. došlo je do fuzije SP-a (frankovac) i SSP-a u ujedinjenu Stranku prava, u kojoj su dominirali milinovački pravaši.²²⁰ Iako su joj kumovali katolički krugovi nova se stranka odredila isključivo kao državopravna stranka, koja »štuje svačije vjersko osvjedočenje«. ²²¹ Razlog takvog određenja nije bilo samo uvažavanje Hrvata nekatalika nego i obzir prema Hrvatsko-srpskoj koaliciji, kojoj je ujedinjena Stranka prava, nastavljajući milinovačku politiku, nastojala nametnuti pravaški politički program.²²² Budući da je već priznavao postojanje srpskog naroda u hrvatskim zemljama, milinovački dio pravaša bio je zauzvrat spreman načelo hrvatsko-slovenskoga narodnog jedinstva, koje je ujedinjena Stranka prava prihvatila koncem 1912.,²²³ proširiti načelom hrvatsko-srpsko-slovenskoga narodnog jedinstva, odnosno uz konstitutivnost Slovenaca prihvatiti i konstitutivnost Srba u budućoj hrvatskoj državi ako Srbi prethodno prihvate pravaški politički program.²²⁴

²¹⁶ »Osnovni zbor Ličko-riječke skupine HSZ«, *Hrvatski udrukar*, 1. listopada 1910.

²¹⁷ »Dva osnovna zbora«, *Hrvatski udrukar*, 1. prosinca 1910.

²¹⁸ »Osnovni zbor Virovitičko-srijemske skupine HSZ«, *Hrvatski udrukar*, 1. siječnja 1911.

²¹⁹ *Spomenica o radu hrvatskih seljačkih zadruga i Središnjeg saveza hrvatskih seljačkih zadruga u Zagrebu*, Zagreb, 1929., 8.

²²⁰ I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 179.

²²¹ »Obračun s liberalnim pravaštvom ili kako su hrvatski katolici ostali bez svoga dnevnika«, *Hrvatska straža*, Rijeka, 10/1912., 203-225, 306-338, 465-511, 568-675.

²²² U tom je smislu kalnički župnik i milinovac J. Cenkić pisao: »Ne stavljam dakle zapreka raliiranju pravaša; ne stavljam zapreka njihovom paktiranju s braćom Slovincima i sa koalicijom. Priča o Svatoplukovu svežnju neka nam svim Hrvatima bude vazda pred očima! Stranka prava je ona biblijska kvočka koja pod svoja krila prikuplja sve piliće bez obzira na njihovu boju«. Juraj CENKIĆ, »Politika okupljanja sila i umirivanja duhova«, *Hrvatska*, 28. travnja 1913.

²²³ To je načelo prihvaćeno kada je vodeća slovenska politička struja, Slovenska pučka stranka, prihvatila pravaški politički program. M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, 399.

²²⁴ Milinovac A. Pavelić (zubar) tražio je od stranke da prihvati načelo hrvatsko-srpsko-slovenskoga narodnog jedinstva i prije nego što Srbi prihvate pravaški politički program. HDA, Rukopisna ostavština Ante Pavelića (stariji/zubar), memoarske bilješke.

Novi raskol u stranci dogodio se sredinom 1913. i to na pitanju odnosa prema Koaliciji i Srbima, nakon čega su obnovljeni stari SP i SSP. Uz frankovce, u redovima SP-a ostala je većina pripadnika bivše skupine oko *Hrvatstva*, pa je ta stranka nastavila održavati tijesne veze i s institucijama u kojima je ta skupina dominirala.²²⁵ Osim toga, SP je prihvatio i onaj dio HKP-a koji je uobičajeno nazivan »integralci«.²²⁶

Mada je SP u socijalnim pitanjima nastavio zastupati kršćansko-socijalna stajališta,²²⁷ više se nije određivao kao katolička stranka nego isključivo kao državotvorna stranka, otvorena za Hrvate sviju vjera. Kao rezultat povratka na liberalnu kulturno-vjersku orijentaciju koncem iste godine pod okrilje SP-a vratio se dio njegove mladeži, liberalnog usmjerenja, koji je stranku napustio u rujnu 1910. uoči fuzije sa skupinom oko *Hrvatstva*.²²⁸ Vraćajući se pod frankovačko okrilje mladež je kao svoje glavne političke protivnike, uz nacionalističku omladinu, još uvijek isticala i »klerikalizam«.²²⁹

Za izbore održane u prosincu 1913. na izbornoj listi SP-a nalazilo se petero svećenika, odnosno 20 posto ukupnog broja kandidata.²³⁰ Istodobno, od 19 milinovaca, koji su kandidirani u 22 izborna kotara, njih osmorica ili 42 posto bili su svećenici. Uz župnike koji su se i na izborima održanima 1910. kandidirali na milinovačkoj listi — F. pl. Kufrina, M. Miletića i S. Zagorca — na izborima održanima 1913. kandidirali su se i župnik u Rečici Petar Trbuha, župnik u Brdovcu Stjepan Stepinac, župnik u Ivancu Milutin Fržić te župnik u Kalniku J. Cenkić. Na koncu, na izbornoj listi SSP-a kandidirani su i župnik S. Lesny te odvjetnik Dragutin pl. Hrvoj, koji su na izborima održanima 1910. bili na listi SP-a.²³¹ Važno je napomenuti da su P. Trbuha,²³² D. pl Hrvoj i S. Stepinac²³³ tada bili člano-

²²⁵ Početkom 1914. ravnateljem Katoličke banke imenovan je frankovac I. Zatluka. »Ivan Zatluka«, *Virovitičan*, Virovitica, 1. veljače 1914.

²²⁶ »Godišnjica Riečkih novina«, *Hrvatska*, 21. studenoga 1913.; Vidi: Petar ROGULJA, »Pred zoru. (Prilog ideologiji katoličkog pokreta u Hrvatskoj.)«, u: Z. MATIJEVIĆ, *Lučonoše ili herostrati?*, 285-286.

²²⁷ »Govor Stjepana Pavunića«, *Hrvatska*, 18. travnja 1914.; »Govor Stjepana Pavunića II.«, *Hrvatska*, 21. travnja 1914.

²²⁸ M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, 378.

²²⁹ »Hrvatski akademski klub Kumičić u Zagrebu«, *Mlada Hrvatska*, Zagreb, 7, br. 1, 17-18.

²³⁰ Uz S. pl. Vučetića i F. Novaka kandidirani su lonjski župnik Antun Kušmišević, vrbovečki župnik S. Pavunić i kopoljski župnik B. Petrović.

²³¹ HDA, PrZV, kut. 914, Pregled izvršenih izbora narodnih zastupnika za sabor kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Odvjetnički perovođa Dragutin Šafar naveden je kao kandidat milinovaca u Glini, no iz pravaškog je tiska vidljivo da je kandidiran na frankovačkoj listi.

²³² Z. MATIJEVIĆ, »Poticaji i organiziranje II. hrvatskog katoličkog kongresa (sastanka) u Ljubljani i referat dr. Janka Šimraka o vjerskom jedinstvu Slavena (1913.)«, u: ISTI, *Lučonoše ili herostrati?*, 31.

²³³ P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, 215.

vi vodećeg tijela HKP-a, tj. Hrvatskoga katoličkog seniorata, kojim je dominirala mlađa generacija katoličkih intelektualaca pristaša jugoslavenskog programa.

Relativno velik broj katoličkih seniora među kandidatima SSP-a upućuje na njihovu ideološku bliskost s milinovcima, što potvrđuje programski članak *Riječkih novina*, izvanstranačkoga katoličkog dnevnika pokrenutog koncem 1912. godine.²³⁴ U članku skupina oko *Riječkih novina*, predvođena seniorima, u političkom se smislu zauzela za trijalizam, odnosno samostalnost Hrvatske i u odnosu na Ugarsku i u odnosu na Austriju, a u nacionalnom je smislu, poput milinovaca, prihvaćala načelo hrvatsko-slovenskog narodnog jedinstva i bila spremna prihvatiti načelo hrvatsko-srpsko-slovenskoga narodnog jedinstva, odnosno priznati Srbe »jednakopravnim nama u svim hrvatskim zemljama« pod uvjetom da oni »zajedno s nama rade oko ostvarenja hrvatskoga političkog programa.«²³⁵ No, SSP nije nikada postao političkim predstavnikom toga dijela HKP-a. Razlog je ležao u ambiciji te skupine da na političku pozornicu izađe kao samostalna stranka. Tu će ambiciju ostvariti u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, osnutkom Hrvatske pučke stranke.²³⁶

Mislav Gabelica

Catholic priests in banian Croatia on the electoral lists of Frankist Party of (State) Right (1895-1913)

At the beginning of their operation, the Frankist Party of (State) Right had negligible support from the Catholic clergy that was mainly divided into members of the United opposition and members of the National Party. The support of the clergy to Frankist political opponents caused a conflict between Frankists and the Catholic Church hierarchy in Croatia. Without the support of the clergy, Frankists were a marginal party, which only had two representatives in the Croatian Parliament for a long time. To change this and to become a respectable party, the Frankists aspired to attract a large number of priests into its rank. With higher inflows of the clergy, the Frankists began to change their cultural and religious views. Namely, from a primarily statehood party that respected everyone's religious beliefs, they increasingly became a party that mainly protected the interests of Catholics. This was not an one-way process, because the clergy that joined the Frankist party, previously opposed to national-political opinions, accepted

²³⁴ Jasminka MILETIĆ, 'Riječke novine' i Hrvatski katolički pokret, u: *Hrvatski katolički pokret*, 403-407.

²³⁵ T. CIPEK — S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina*, 661-663. Poput milinovaca i istaknuti članovi Hrvatskog katoličkog seniorata vjerovali su u patriotizam Koalicije i smatrali da ona teži istom cilju kao i pravaši, samo drugačijom, etapnom politikom. P. ROGULJA, »Pred zoru«, u: Z. MATIJEVIĆ, *Lučonoše ili herostrati?*, 289.

²³⁶ Vidi: Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.—1929.)*, Hrvatski institut za povijest — Dom i svijet, Zagreb, 1998.

the party's national and political standpoints, which in turn became more acceptable for the Catholic church leadership in Croatia.

The evolution of the Frankists into a Catholic party was completed in 1910 with their fusion with a group of Catholic intellectuals that gathered around the journal *Hrvatstvo*. As the results of this fusion were not productive i.e., did not achieve dominance on the Croatian political scene, the Frankists returned to their liberal roots and became political representatives of those in the Catholic Church who shared their national and political standpoints.